

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

SAMARQAND DAVLAT CHET TILLAR INSTITUTI

TARJIMA NAZARIYASI VA AMALIYOTI FAKULTETI

Bahriyev Muhammad

KETMA-KET TARJIMA JARAYONIDA YOZUVLAR TIZIMI

**5120201 – Tarjima nazariyasi va amaliyoti ta'lim yo'nalishi bo'yicha
bakalavr darajasini olish uchun taqdim etilayotgan**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar: Azzamov.Y.R

Mazkur bitiruv malakaviy ishi

“Tarjima nazariyasi va amaliyoti”

kafedrasi majlisida muhokama

qilindi va himoyaga tavsiya etildi.

Bayonnoma №_____2020–yil

Kafedra mudiri:

Qo'ldoshev O'.O'

SAMARQAND – 2020

MUNDARIJA

KIRISH	3
I BOB. TA'LIMDA INNOVATSION USLUBLARNI ISHLAB CHIQISH VA JORIY ETISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI	
1.1. Innovatsiya va u bilan bog'liq tushunchalarning pedagogik tavsifi.....	10
1.2. Innovatsion faoliyatning muhim komponentlari	17
I bob bo'yicha xulosa.....	28
II BOB. HOZIRGI ZAMONDA KETMA-KET TARJIMANING ROLI.	
2.1. Tarjima kursining shakllanishi va rivojlanish tarixi.....	32
2.2. Ketma-ket tarjimaga o'qitishning uslublari va tarjimon eslatmalarining roli..	38
II bob bo'yicha xulosa	50
III BOB. YOZUVLARNI KETMA-KET TALQIN QILISHDA TAYYORLASH VA TASHKIL QILISHNING ASOSIY BOSHQICHLARI	
3.1. Yozib olishning asosiy printsiplari.....	52
3.2. Ketma-ket tarjima pedagogikasi va tarjimonning daftari.....	61
III bob bo'yicha xulosa.....	65
UMUMIY XULOSA	68
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI	71

KIRISH

Bugungi kunda xalqimiz ijtimoiy-siyosiy hayotining hamma jabhalarida erishilayotgan yutuqlar, jahonning eng rivojlangan davlatlari bilan siyosiy-iqtisodiy, ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-texnik sohalardagi aloqalarda erishilayotgan muvaffaqiyatlar bevosita yurtimizning o'z mustaqilligini qo'lga kiritganligi bilan bog'liqdir. Shu jumladan, O'zbekiston chet davlatlar bilan xalqaro aloqalar qilmasdan turib o'z kelajagini belgilab bera olmasligini tushungan holda, o'z e'tiborini chet tillari, o'zga xalqlar ma'daniyati, san'ati, davlat tuzilishi va joylashuviga qaratdi. Shuning natijasi o'laroq, O'zbekistonda tarjimashunoslik sohasida ham juda ko'p ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Darhaqiqat, ma'naviyatimizning asosi bo'lgan adabiy tilimizni yanada rivojlantirish, xalqimizning asrlar davomida shakllangan milliy-ma'naviy qadriyatlarini tiklash, ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan ma'naviy merosni o'rganish, mustaqillik mafkurasini badiiy ijod sohasida, ta'lim jarayonida yoshlarimiz ongiga singdirish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek tarbiya, odob-axloq sohasida “amaliy namuna” hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi. Farzandlarimizga, avvalo, o'zimiz hamma sohada – vatanga, xalqqa sadoqatli bo'lishda, ilmga, kasbu xunarga mehr qo'yishda, ota–ona, jamiyat oldidagi burchimizni sidqi dildan ado etishda amaliy namuna ko'rsatishimiz kerak.[1, 31 b.].

Hozirgi globallashuv davrida xorijiy tillarni o'rganishga bo'lgan talab kundan–kunga ortib bormoqda. Shuning natijasi o'laroq, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevningning “Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora–tadbirlari to'g'risidagi PQ 2909–sonli qarori bu borada muhim ahamiyat kasb etib, unda belgilangan chora tadbirlar zamonaviy fikrlovchi yosh avlodni shakllantirishga qaratilgan.[3, 5 b.]. Shuningdek, mazkur qarorning Oliy ta'lim tizimini 2017-2021 yillarga mo'ljallangan kompleks rivojlantirish dasturiga asosan, Samarqand davlat chet tillar institutida ham

quyidagi ishlarni amalga oshirish rejalashtirilgan. Mazkur dasturga, asosan, hamkor xorijiy oliy ta'lim muassasalari AQSh, Buyuk Britaniya, Fransiya, Italiya, Niderlandiya, Rossiya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Xitoy va boshqa shu kabi xorijiy davlatlarning yetakchi ilmiy–ta'lim muassasalari bilan hamkorlik aloqalarining o'rnatilgani o'ta muhim ahamiyat kasb etadi. Shu asosda har yili institutga 20 nafardan ortiq xorijlik yuqori malakali pedagog va olimlarning mamlakatimiz oliy o'quv yurtlariga o'quv jarayoniga jalb etilishi ko'zda tutilmoqda [2, 5 b.].

Bu esa mamlakatimizda dunyo andazalari talablariga javob beradigan, milliy istiqloq g'oyalari chuqur his qilgan malakali kadrlar tayyorlashga alohida e'tibor bilan yondashishni taqozo etadi. Ayniqsa, O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi qonuni va “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” talablaridan kelib chiqqan holda, bilimi, mohir va zukko hamda Vatanga fidoiy tarjimonlarni tayyorlash eng muhim dolzarb vazifadir. Shunga muvofiq bo'lajak tarjimonlar tarjima sohasiga doir bilim ko'nikmalarni chuqur anglab yetish bilan birga, til va madaniyat, tilning o'ziga xos tabiati, leksikasi, tarjimon nutqi kabi ilm sirlaridan to'la xabardor bo'lishi bugungi kun talabidir. Shundagina davlat tili o'zbek tilini barcha jabhalarda keng qo'llashga erishiladi. O'zbek davlatchiligining muhim ramziy belgisi sifatida o'zbek tilining xalqaro doirada qo'llanilishi O'zbekiston davlati taraqqiyoti uchun muhim ma'naviy omil bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, O'zbekiston xalqaro aloqalari keng quloq yoyib borgani sari, sayyohlik sohasida ham rivojlanish kuzatilayotgani sababli, tarjimon kadrlarga ham talab ortib bormoqda. Bu esa o'z navbatida talabalarning yo'nalish va mutaxassisligi bo'yicha ongini, tasavvurini tez rivojlantirishga keng imkoniyat yaratadi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2017–2021 yillarda Oliy ta'lim tizimini kompleks rivojlantirish davlat dasturi bo'yicha qarorida shunday deb ta'kidlaydi: Uzlaksiz ta'lim tizimini rivojlantirish, mamlakatimizning izchil rivojlanib borayotgan iqtisodiyotini yuqori malakali kadrlar bilan ta'minlash, barcha hududlar va tarmoqlarni strategik jihatdan kompleks rivojlantirish

masalalarini hal qilish borasida Oliy ta'lim tizimi ishtirokini kengaytirish yo'lidagi yana bir muhim amaliy qadamdir [5. 5 b.].

Bugungi kun yoshlarini bilimli va mahoratli qilib tarbiyalash, sifatli kadr bo'lib yetishishlari uchun barcha shart sharoitlarni yaratish maqsadida, yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev shunday deydi: Biz yoshlarimizga doir davlat siyosatini hech og'ishmasdan, qat'iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugun zamon talab qilayotgan yuksak darajaga ko'taramiz. Yoshlarimizni mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz".[4, 6 b.].

Biz o'zaro ishonch va manfaatlarni hisobga olish asosida xorijiy davlatlar, eng avvalo, qo'shni davlatlar, shu bilan birga, xalqaro institutlar bilan yaqindan hamkorlik qilishni bugungi kun talablari darajasida tashkil etamiz. Xorijiy til materiallarini ona tiliga, ona tili materiallarini esa xorijiy tilga tarjima qilish jarayonida tafakkur qobiliyati o'sadi, bir oyatning o'zida aql, tafakkur, hayol, xotira va so'z, bilish qobiliyati rivojlantiriladi, chunki aytilgan fikrni chuqur tushunishgina emas, balki o'sha fikrni o'z ona tilida mukammal va to'g'ri ifodalay bilish ko'nikmalari ham talab etiladi. Bunga esa faqat ikkala o'zbek va xorijiy til materiallarini lingvo–tipologik jihatdan chuqur tahlil qilish orqaligina erishish mumkin. Shuning uchun ham ushbu lingvo-tipologik uslub umumiy tilshunoslikda bebaho vosita hisoblanadi. Chunki juda ko'p til materiallarini o'rganilayotgan til ichidagi hodisalarni ona tili ichidagi til hodisalariga taqqoslab ko'rish orqali o'rganish foydali natijalar beradi. Bunday lingvistik yondashish natijasida xorijiy til materiallarigina emas, balki ona tili materiali ham ongli ravishda o'rganiladi hamda chuqurlashtiriladi.

Agar fikrning aniq berilishi shartligi ko'zda tutilgan bo'lsa, tarjima o'rniga bir tilli matnlardan, ya'ni parafraza ishlatish matnlaridan foydalanish

maqsadga muvofiq bo'ladi. Bir fikrni turli vositalar yordamida ifodalay olish qobiliyati ma'lum darajada bilim olinganligini ko'rsatadi. Kerakli fikrning boshqa so'zlar bilan ifodalanishi parafraza bo'lib, uni mukammal o'rganib olishdan avval yoki uning to'g'ri ekanligini tekshirib ko'rish uchun ham nazariy, ham amaliy tarjimadan foydalanish tavsiya etiladi. Fikrning aniq berilishi shart bo'lgan hollarda, ya'ni turli shartnomalarni xorijiy firmalar bilan tuzishda, ular bilan axborot almashishda, aniq fanlarga oid materiallarni o'rganish jarayonida ikki tilli uchrashuvlarda tarjimaning, ya'ni sinxron va ketma-ket tarjimalar ahamiyati beqiyosdir, chunki har qanday xalqaro uchrashuvlarda ketma-ket va sinxron tarjima shu bilan birga ketma-ket tarjimonlarda ham kutilgan ma'noni berishdagi aniqlik darajasida o'ziga xos kamchiligi bo'ladi, u fikrni aniq bera olmasligi ham mumkin. Ushbu tadqiqot ingliz tilidagi ketma-ket tarjimaning kelib chiqish yo'llarini o'rganish va bunga tarixiy jihatdan yondashishni, har ikkala ingliz va o'zbek tillari adabiyoti matnlarining kichik intervallari orqali o'rganish jarayonini o'z ichiga oladi.

Mavzuning dolzarbligi. Ingliz tili ming yillik tarixga ega. Bu vaqt ichida unda insonlar tomonidan chiroyli deb e'tirof etilgan katta miqdordagi iboralar yig'ilib kelmoqda. Xuddi shu nuqtaiy nazardan ingliz tilida tarjima qilishning turlicha yo'llari mavjud. Ma'lumki ingliz tilini o'rganish mamlakatimizda keng ommalashmoqda. Tilni puxta egallash ayniqsa ingliz tilini, tarjimaning nima ekanligini bilmasdan turib amalga oshirib bo'lmaydi. Ketma-ket tarjimada har qanday tarjimon o'z nutq tezligini oshira oladi. Buning uchun tarjimonlar sinxron tarjimini o'rgatish usullarini o'rganishlari talab etiladi.

Umuman olganda, ketma-ket tarjimaga o'rgatish masalalari nazariy jihatdan yetarli darajada o'rganilgan, biroq uni sof o'zbek tarjimalari asosidagi tahlil bo'yicha yaratilgan adabiyotlar kamchilikni tashkil etmoqda. Ushbu ishning dolzarbligi muqobilik tushunchasini rus tili til me'yorlaridan kelib chiqmasdan, sof o'zbek tili misollarida yaqqol misollarda isbotlab berish.

Zamonaviy ingliz tilining tarjima qilinishi xilma-xildir va ularning har bir bo'limini o'rganish o'ziga xos ahamiyatga egadir.

Bitiruv malakaviy ishining maqsad va vazifalari. Ushbu ishning maqsadi hozirgi zamonda ketma-ket tarjimini rivojlantirish va ulardan to'g'ri foydalanish yo'llarini o'rgatishdir. Hamda zamonaviy ingliz tilidan foydalanishda ketma-ket tarjimaning to'liq me'yorlarini qo'llay olishdir. Zero, ketma-ket tarjimada turli xildagi qiyinchiliklar uchirashiga qaramay bu jarayonda nutq eng asosiy ro'lni amalga oshiradi. Tarjima jarayonida sinxron tarjimon judayam tezkor bo'lishi hamda fikrini jamlay olishi sinxron tarjimaning asosiy qonuniyatlaridan biri hisoblanadi. Hozirgi kunda ingliz tili xalqaro til bo'lganligi sababli konferensiya ingliz tilida ham amalga oshiriladi. Bundan tashqari lotin, fransuz, grek, ispan, italyan va boshqa tillardan ham keng foydalaniladi. "Ketma-ket tarjimaning o'rgatish usullarini o'rganish yoki undan unumli foydalanish bizga tarjima jarayonida ko'plab qo'layliklarni keltirib chiqaradi. Ko'pgina anjumanlar va yig'ilishlarda tarjimini o'rganuvchilar uchun tilning bu qatlamini o'zlashtirish katta qiyinchilik tug'diradi ammo biz ketma-ket tarjimini o'rganish orqali inglizlar kabi fikrlay boshlaymiz, ularni yarim so'zidanoq tushunaolmiz, bizning nutqiy tayyorgarligimiz tezda o'sadi hamda o'zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilishda beqiyos yordam beradi.

Bitiruv malakaviy ish metodi. Malakaviy ishda qo'yilgan masalani ochib berishda hozirgi davr ketma-ket tarjimaning ommalashgan noan'anaviy va interfaol metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, tarjimon olimlar Muminov.O, Ismatullayev.N.R, Kazakova T.A, G'aybullo as-Salom va boshqalarning ushbu sohada qo'lga kiritilgan yutuqlar ushbu tadqiqot uchun nazariy manba bo'lib xizmat qildi. Bitiruv malakaviy ishning ilmiy yangiligi shundaki, ishda ketma-ket tarjimaga o'rgatish metodlarini o'rganish og'zaki tarjimaning obyekt sifatida o'rganildi va tadqiq etildi Shu bilan birgalikda anjumanlarda ketma-ket tarjimonlarning xatoga yo'l qo'ymasliklari uchun ularga turli xil usullar o'rgatildi.

Bitiruv malakaviy ishning nazariy va amaliy ahamiyati. Bitiruv malakaviy ishda ko'rilgan masalalar ingliz tilida tarjimaning ketma-ket, sinxron va yozma tarjima kabi sohalarga ma'lum bir hissa bo'lib qo'shiladi. Ketma-ket tarjima jarayonidagi masalalar bo'lajak tarjimonlar uchun darslik va o'quv

qo'llanmalar yaratishda material sifatida xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, ingliz tili va o'zbek tillari katma-ket tarjimonlari uchun zarur manba bo'lishi mumkin.

Bitiruv malakaviy ishning manbai. Bitiruv malakaviy ishni yoritishda ingliz, o'zbek va rus olimlarning ketma-ket tarjima jarayonidagi tarjima usullari, ularning xususiyatlari va olimlar tomonidan yaratilgan klassifikatsiyasi haqidagi fikrlariga tayanildi. Undagi taqdim etilgan materiallar adabiyotlar ro'yxatida ko'rsatilgan va tarjimonlarning fikrlarga asoslangan.

Malakaviy ishning tuzilishi. Mazkur bitiruv malakaviy ish kirish, uchta bob, har bir bobda ikkitadan punktlar hamda xulosa va foydalanilgan adabiyotlarning alifbo tartibidagi ro'yxatidan va electron ma'nbalardan iborat.

Malakaviy ishning kirish qismida O'zbekistonda ta'lim sohasiga hukumatimizning katta e'tibor bilan qarayotganligi, kadrlar tayyorlashning shu sohada tutgan o'rni haqida, shuningdek ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlar va unga davlatimiz rahbari tomonidan berilayotgan e'tibori xususida so'z yuritdik. Shu bilan birga bitiruv malakaviy ishning dolzarbligi, ob'ekti, maqsad va vazifalari, nazariy va amaliy ahamiyati, izlanish metodlari va boshqa xususiyatlari haqida so'z olib borildi.

Malakaviy ishning birinchi bobi "Ta'limda qo'llaniladigan innovatsion metodlar tasnifi" mavzusiga bag'ishlangan. Unda bugungi davr ta'lim rivoji va taraqqiyoti yangi yo'nalish-innovasion pedagogikasining eng to'g'ri va aniq tasnifi xususida so'z yuritildi va tahlil qilindi.

Malakaviy ishning ikkinchi bobi "Ketma-ket tarjima nazariyasini noan'anaviy ma'ruza asosida o'qitish" mavzusiga bag'ishlangan. Bu bobda ingliz tilidagi anjuman va yig'ilishlarda tarjima qilish yo'llari atroflicha o'rganildi hamda ularning o'zbek tilidagi muqobillari tadqiq etilib mavzuga mos misollar bilan yoritildi.

Malakaviy ishning uchinchi bobi "Ketma-ket tarjima darslarini interaktiv usulda tashkil etish" mavzusiga bag'ishlangan bo'lib, bu bobda ketma-ket

tarjima dars jarayonidagi turli xil tarjima pedagogikasi va tarjimonning daftari haqida ma'lumotlar berildi.

Malakaviy ishning xulosa qismida mazkur ish bo'yicha umumiy xulosalarni berib borishga harakat qildim. Ishning so'nggida mazkur malakaviy ishning yoritilishida foydalanilgan ilmiy va badiiy adabiyot, lug'atlar ro'yxati va internet manbalari berildi.

I BOB

TA'LIMDA INNOVATSION USLUBLARNI ISHLAB CHIQUISH VA JORIY ETISHNING ILMIIY-NAZARIY ASOSLARI

1.1. Innovatsiya va u bilan bog'liq tushunchalarning pedagogik tavsifi

Jamiyatimizda iqtisodiy-ijtimoiy, siyosiy, madaniy sohalarida bo'layotgan o'zgarishlar kelajakda mamlakatimizning intellektual imkoniyatlarini belgilab beruvchi va uni rivojlantirishning asosiy sharti hisoblangan ta'lim tizimiga ham bog'liq ekanligini xisobga olish kerak. Shu bilan birga intellektual salohiyatning o'sishi, sifat darajasida rivojlantirish nafaqat ta'lim samaradorligining oshishiga, shu sohadagi tizim takomillashuviga o'z ta'sirini o'tkazibgina qolmay, balki mazkur ijtimoiy tizimning barcha sohalarini o'sishiga ham sezilarli darajada ta'sir etadi. Shuning uchun ham bugungi kunda ta'limdagi strategik yo'nalishlardan biri ta'lim muassasalarining innovatsion faoliyati asosiy omil sifatida belgilab berilayapti.

Ta'lim tizimini isloh qilishning zarurligini tushunib yetish, amaliyotda ta'lim muassasalarini innovatsion jarayonlarga qo'shilishini taqozo etmoqda, o'zini yaratish imkoni mavjud innovatsion maydonda ko'rish va eng muhimi aniq yangiliklarni o'zlashtirishdan iborat.

Bu holat bugungi kunda o'ta dolzarbligi bilan muhimdir, chunki, ushbu jarayon (innovatsion jarayon) ta'lim muassasalarini yashash sharti (bevosita va ko'chma ma'noda ham), kelajak avlodlar va pedagoglar jamoasining aloqalarini ijtimoiy himoyalash sharti bo'lib ham xizmat qiladi. Hayot ta'lim muassasalari oldiga yangi, mumkin bo'lmagandek tuyulgan vazifalarni, ya'ni eskichasiga ishlab turib, aniq yangiliklarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etishni oldimizga qo'ymoqda.[4, 6 b.].

Barcha yangiliklarga o'ta ehtiyotkorlik bilan yondashadigan, o'tmish boyliklarga, tajribalarga e'tiqod ruhida tarbiyalangan, stabillikni yoqtiradigan keksa avlodni, shuningdek hech qanday o'zgarishlarni xohlamaydigan pedagoglarni ham tushunish mumkin. Bunday holatda "innovatsion jarayonlar orqasidan quvish" bugungi kun hayotimizning ajralmas qismi ekanligini ham

tushunish zarur. Xohlaymizmi yoki yo'q bizning ta'lim muassasalari devorining orqasida bozor va bozor munosabatlari jarayoni ketayapti.

Bu jarayon to'g'ridan-to'g'ri bizga tegishlidir, chunki ta'lim muassasalari o'rtasidagi raqobat tushunchasi ularni raqobat qobiliyati, ta'lim sifati, ijtimoiy buyurtmalar bularning hammasi turmushimizga kirib kelayapti. To'g'rirog'i, bu jarayon biz yashayotgan muhit, hayot tarzi ekanligini har doim xis etib turishimiz kerak.

Bu jarayonga qarshi turish befoyda va xavflidir. Biz tanlash imkoniyatiga ega emasmiz va ushbu tezkor jarayon (quvish jarayoni)da ishtirok etishga majburmiz. Mazkur jarayonda eng muhimi aql bilan, foydali tarzda, o'z tashkilotimiz uchun ishtirok etishdan iborat. Ko'pchilik mutaxassislar fikricha, o'zgarishlarga qobiliyat, bugungi kunda rivojlanishning hal qiluvchi omili, u yoki bu ta'lim muassasalarining raqobat qobiliyatini ta'minlovchi asosiy omil deb hisoblaydilar [3, 6 b.].

Bugungi kunda maktab va oliy ta'lim tizimidagi an'anaviy va ommaviy ko'rinishdagi ta'lim va tarbiya jarayonlari o'rniga ta'lim muassasalari rivojlanishida o'ziga xos yangilik bo'lib innovatsion jarayonlar kirib kelmoqda. Innovatsiya (in-lik, novus-yangi) yangilik kiritish, yangilik degan ma'noni anglatadi.[3. 4 b.].

“Innovatsion ta'lim deganda odatda o'quv jarayoniga yangi (foydali) elementlar olib kirish tushuniladi. Shuning uchun ta'lim tizimida innovatsiya o'zgartirish bilan bevosita bog'liq. Bunday o'zgartirishlar ta'lim tizimining:

- maqsadiga, mazmuniga, metod, texnologiyasiga, tashkil etish shakli va boshqaruv tizimiga;

- pedagogik faoliyatdagi o'ziga xoslik va o'quv-bilish jarayonini tashkil etishga;

- ta'lim darajalarini nazorat qilish va baholash tizimiga;

- o'quv-metodik ta'minotiga;

- tarbiyaviy ishlar tizimiga;

- o'quv reja va o'quv dasturlariga;

-o'quvchi va o'qituvchi faoliyatiga bog'liq.

Yangilik tarixiy aspektda nisbiylik ahamiyat kasb etadi. Yangilik aniq tarixiy xarakterga ega, ya'ni o'z vaqtdan oldin paydo bo'lishi mumkin, o'z vaqtda me'yor bo'lishi yoki eskirishi ham mumkin [2. 5 b.]. Maktab yoki oliy tizimning rivojlanish jarayonida, ehtimol ta'lim tizimi butunicha:

-absolyut yangiligi (o'xshashi, prototipning yo'qligi);

-nisbatan yangiligi;

-o'ziga xos, ixtirochiligi ko'rinishidagilar hisobga olinadi.

Yangilik xillari (tiplar) maktab va oliy tizimda turlicha asoslarga ko'ra guruhlanadi:

Birinchi klassifikatsiya (guruh) yangiliklarni kiritish, maktab va oliy tizimda sodir bo'ladigan pedagogik jarayonga aloqadorligi bilan asoslanadi.[6, 5 b.]. Ushbu jarayonni tushunishga tayanib, quyidagi ko'rinishdagi yangilik xillarini ajratish mumkin:

-ta'lim maqsadi va mazmuniga;

-pedagogik jarayon metodikasi, vazifalari, usullari, texnologiyalarga;

-ta'lim va tarbiyani tashkil etish shakllari va vositalari;

-rahbariyat, pedagog va o'quvchilar faoliyatiga.

Ta'lim tizimiga ikkinchi klassifikatsiya (guruh) yangilikni kiritish masshtabi (hajmi) belgisiga asoslanadi. Bu yerda quyidagi o'zgarishlarni ajratish mumkin:

- bir-birlari bilan bog'liq bo'lmagan lokal va alohida (bir tomonlamalilik);

- kompleks, o'zaro bir-biri bilan bog'liq;

- butun maktab va oliy tizimni qamrab oluvchi, tizimli.

Uchinchi klassifikatsiya (guruh) innovatsion imkoniyatlarga qarab amalga oshiriladi. Bu holatda e'tiborga olinadi:

-ta'lim dasturlari, o'quv rejalar, tuzilmalarni takomillashtirish, ixtirochilik, ko'rinishlarni o'zgartirish bilan bog'liq ma'lum va qabul qilinganlarni modifikatsiyalash;

-kombinatorlikka (o'zgartirishlar) xos yangilik kiritish;

-radikal o'zgartirishlar.

Yangilik kiritishning to'rtinchi klassifikatsiyasi (guruh) oldingilariga nisbatan belgilariga asoslanib, guruhlanadi.[6, 5 b.]. Bunday yondashuvda yangilik o'rin almashuvchi, bekor qilinuvchi yoki ochib beruvchilarga qarab belgilanadi. Bu holatda maktab va oliy tizimda yangilanish manbai sifatida:

- mamlakat, region, shahar, tumanning ehtiyoji sifatidagi ijtimoiy buyurtmasi;

- ijtimoiy buyurtmani region va viloyat ahamiyatiga molik qonun va hujjatlarda aks etishi;

- inson to'g'risidagi kompleks fanga erishish, ilg'or pedagogik tajriba;

- xato va kamchiliklarni sinashda rahbar va pedagoglarning intuitsiyasi va ijodkorligi;

- tajrib-sinov ishlari;

- chet el tajribalari.

Mamlakatimizda rivojlanib borayotgan innovatsion siyosat ta'lim oldiga muhim va mas'uliyatli vazifalarni qo'ymoqda. 2006 yil iyul oyida Sankt-Peterburg shahrida Sakkizlik guruhi tomonidan Sammitda qabul qilingan "XXI asrda innovatsion jamiyat uchun ta'lim" to'g'risidagi hujjat g'oyalarni yiriklashtirishni hisobga olishni va muammoning yechimini talab etadi.[6. 7 b.].

Fanni va innovatsiyani kelajakda rivojlantirish strategiyasida "innovatsion insonni yaratish, ya'ni ishlashidan qat'iy nazar u innovatsiya va yangi bilimlarga moyil bo'lishi kerak. Bugungi kunda zamonaviy innovatsion yaroqlilik yuzaga kelmoqda.

Hozirgi milliy loyihalar saytida "innovatsion ta'lim" iborasi paydo bo'lmoqda va unda aytilishicha innovatsion ta'lim o'qitishni yangi bilimlarni yaratish jarayonida amalga oshirishni taqozo etmoqda. Bu esa bugungi kunda mavjud "Innovatsion ta'lim texnologiyalari tushunchasi bilan yangi "innovatsion ta'lim" tushunchalarini bir-biridan ajratishni talab etmoqda.

Ta'lim sohasi mamlakatimizda birinchilardan bo'lib faol innovatsion harakatni boshladi. Ma'lum bosqichda XX asr oxirlarida bunday harakatlar yo'lga qo'yilgan edi. Masalan, A.G. Rivin va V.K. Dyachenko tomonidan o'qitishni

jamoaviy o'qitish, D.B. Elkonin, V.V. Davidov, L.V. Zankovlar tomonidan ilgari surilgan rivojlantiruvchi innovatsion ta'lim to'g'risidagi qarashlar o'z vaqtida ma'lum ahamiyat kasb etdi. Shu bilan birga boshqa innovatsion ta'lim texnologiyalari: dialektik o'qitish usullari (A.I.Goncharuk, V.L.Zarina), o'qitishning individual yo'nalishli usuli (A.A.Yarulov), Ekologiya va dialektika" (L.V. Tarasov), evristik o'qitish (A.V. Xutorskoy) dialog madaniyati (V.S. Bibler, S.Yu. Kurganov), loyihali o'z-o'zini refleksiya (G.P. Shedrovitskaya) va boshqalarni keltirish mumkin.

Yuqoridagi keltirilgan texnologiyalar o'qitishda o'zlashtirishni yuqori ko'tarish, o'quv jarayonida qiziqtirishni, o'quv materialini tushunishni yaxshilashni, funksional savodxonlikni shakllantirishni, loyihali savodxonlikni, nazariy tafakkurni, ekologik va iqtisodiy tafakkurni, kommunikativlikni, ijtimoiy faollikni, fuqarolik ongini, o'z-o'zini anglash va boshqa vazifalarni hal etishga yo'altirilgan edi.

Hozirda boshqa faoliyat sohalari, jumladan, ishlab chiqarish rivojlanishining innovatsion yo'lga o'tgach, ta'lim sohasi ularga faqat yetakchilarni tayyorlash funksiyasini bajardi. Lekin aslida esa boshqacha ko'rinish ko'zga tashlanadi. Ilgari jamiyat uchun uncha ko'p bo'lmagan va mustaqil shakllangan innovatorlar yetarli edi.

Yuqorida sanab o'tilgan ta'lim texnologiyalari uchun innovatorlar faqat pedagoglar edi va ularning innovatsiyalari o'quvchilarda zaruriy sifatlarni shakllanishiga yo'naltirilgan bo'lib, innovatsion tafakkur va qobiliyatni innovatsion faoliyatiga yo'naltirishga e'tibor qaratilmagan. Bildirilgan fikrlar "innovatsion ta'lim texnologiyalari" va "innovatsion ta'lim" tushunchalarini quyidagi tarzda ajratib, alohida qarab chiqishni talab etadi:[6, 9 b.].

-innovatsion ta'lim texnologiyalari va dasturlari – bu barcha ta'lim texnologiyalari, yaratuvchi va ularni rivojlantiruvchi pedagog innovatsion faoliyatining natijasi hisoblanadi.

-innovatsion ta'lim – bu shunday innovatsion ta'lim texnologiyalari va dasturlariki, unda pedagog innovatsion faoliyati natijasi bo'lib, o'qitilayotganlar innovatsion g'oyalarini yaratuvchisi (generatsiya) xisoblanadi;

-ishlab chiqarishning monoinnovatsionligi (mutaxassislar innovatsiyasi) ta'limning monoinnovatsion - (pedagog innovatsiyasi) emasligiga to'g'ri keladi, uning innovatsiyaligi, pedagog innovatsiyaligi, ularning oqibati, o'qitilayotganlarning innovatsiyasidir.

Bu o'rinda masalaning dolzarbligi mavjud “mono” innovatsion ta'lim texnologiyalarini “bi” -innovatsion xolatigacha rivojlantirishdan iborat. Bular bir qator chet el o'quvchilari misolida ular tomonidan yaratilgan tajribalar, ixtirolar misolida o'z amaliy isboti bilan tasdiqlangan.[6,23 b.].

Bu o'rinda zamonaviy fan yutuqlari asosida kuchli, talantli tafakkur orqali amalga oshirilishini, ya'ni ixtiroli masalalarni hal etish nazariyasi IMEN yo'li bilan hal etish mumkinligi isbotlangan.[5, 6 b.]. Bir qator rivojlangan mamlakatlar ilmiy laboratoriyalarida (IMEN) IMEN-pedagogikaga “bilimlarni ixtiro qilish” deb nomlangan yangi metod yaratildi. IMEN ning integratsiya asoslari eng ko'p tarqalgan barcha innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan birgalikda ishlab chiqildi. Buning qo'shimcha samarasi – turli pedagogik texnologiyalarni amaliy dialektika tilida yozib chiqish imkonini beradi.

Dunyodagi global o'zgarishlar jarayoni, mamlakatimizdagi iqtisodiy va ijtimoiy–madaniy sohalardagi o'zgarishlar, ta'lim tizimida tayyorlanayotgan mutaxassislarga jiddiy e'tibor qaratishni taqozo etadi.[6, 2 b.]. Pedagogik ta'lim sohasida 80-90 yillarda kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimi yagona va yaxlit tizim sifatida innovatsion xarakter kasb etib, quyidagi jarayonlarga e'tiborni qaratganini ko'ramiz:

-ta'lim alohidaligi (detsentralizatsiya) ma'lum regionlarda ushbu sohani mustaqil rivojlantirish va ma'lum mutaxassislarga “buyurtma portfeli” ni shakllantirish imkonini berdi;

-oliy o'quv yurtlarini demokratlashtirish, pedagogik jarayonni tashkil etishning shakl, vosita va shartlarini belgilashda mustaqillikni ta'minlovchi imkoniyatni berdi;

-umumta'lim muassasalarini tiplariga muvofiq tarzda pedagog uchun o'zining pedagogik faoliyatini loyihalash va o'quvchilarni rivojlantirish vositasi sifatida o'zi o'qitadigan o'quv fanidan foydalanishda erkinlik berish va bu borada umumta'lim maktablarining ehtiyojini xisobga olish uchun imkoniyatlar berdi; olinayotgan pedagogik ta'lim mazmuni va darajasini tanlash imkonini o'z ichiga oluvchi individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqishga mo'ljallangan o'quvchining shaxsiy qiziqishlarini qoniqtirish zaruratini ko'zda tutadi;

-uning turli darajadagi imkoniyatlar asosida qisqa muddat ichida professional ta'lim beruvchi mutaxassislarini tayyorlash imkonini beradi.

Yuqorida aytib o'tilgan jarayonlar ma'lum davrlarda kuchli ta'sir etilgan bo'lsada, bu o'rinda an'anaviy tarzda kadrlar tayyorlashga nisbatan innovatsion jarayonlar o'rtasida ma'lum dialektik o'zaro bog'liqlik mavjudligini e'tirof etgan holda, an'anaviy va innovatsion ta'limning har birini o'ziga xos jihatlariga e'tiborni qaratmasdan bo'lmaydi. An'anaviy pedagogik ta'lim mazmuni va tashkil etishi jixatidan aniq o'quv fani bo'yicha mutaxassis o'qituvchilarni tayyorlashga qaratilgan.

Kasbiy-pedagogik tayyorgarlikdagi an'anaviy tizimda, faoliyatli yondashuv asosida o'quv-tarbiyaviy jarayon yotadi va bu jarayonda ishtirokchilar o'rtasidagi munosabatlar sub'ekt-ob'ekt tarzida yo'lga qo'yilgan. Bu yerda sub'ekt-o'qituvchi ma'lum chegaralangan sharoitda bo'lib, uning faoliyatini o'quv reja va o'quv dasturi boshqaradi va hamda munosabatlar qat'iy belgilab qo'yilgan. Ob'ekt-talaba ma'lum darajadagi bilim hajmi bilan chegaralangan. An'anaviy ta'lim mazmun jihatidan o'zaro bog'liq avtonom faoliyat bilan belgilangan: o'qituvchini o'qitish faoliyati va talabani o'quv bilish faoliyati; o'qiyotgan talaba o'qituvchi rejasining ijrochisi va boshqaruv ob'ekti bo'lib faoliyat ko'rsatadi. An'anaviylikdagi o'quv jarayonida o'zaro faoliyat taqlid qilish, imitatsiya, namuna bo'yicha faoliyat ko'rsatish, ijtimoiy va shaxslararo o'zaro ta'sirning bir xildaligi, tashqi nazorat va

natijani baholash, bularning barchasi bilish motivlarini qisqartirish, bilish motivlarini kengayishiga imkon bermaydi.

1990-2000 yillar davomida nazariya va amaliyotda pedagogik ta'limga yangicha yondashuvlar ishlab chiqildi. Amaliy jarayonlar "yuqoridan" va "quyidan" boshlandi. "Yuqoridan" harakat oliy ta'limga yangi o'quv rejalarini joriy qilinishi bilan boshlanadi. Yangi o'quv rejalariga ko'ra oliy ta'lim o'quv fanlarini kurslar bo'yicha mustaqil o'tish imkoniyatiga ega bo'ldi.[6, 23 b.].

Bunday "demokratik erkinlik" kafedralar va fakultetlar tomonidan o'zgacha ijodkorlik bilan qabul qilindi va bu "quyidan" bo'layotgan o'zgarishlar ko'plab "pedagog-novator"lar harakatini yuzaga keltirdi. Innovatsion harakatlarni bir nechta jumladan, tashkiliy, mazmunli, metodik ko'rsatkichlari yuzaga keldi va amaliyotga joriy qilindi. Ushbu xolatlar ko'plab pedagogika va psixologiya kafedralar yig'ilishlarining asosiy masalasi sifatida muhokamaga qo'yildi hamda davlat o'quv rejasi, dasturlari asosida har bir oliy o'quv yurti o'zlarining ishchi o'quv reja va ishchi o'quv dasturlarini ishlab chiqishga kirishildi. Bu esa joylarda har bir fan o'qitilishining innovatsion texnologiyalarini joriy etish va qo'llash uchun imkoniyatlarni berdi. Mazkur o'zgarishlar respublikadagi barcha oliy o'quv yurtlari o'quv rejalariga pedagogik-psixologik fanlar hajmini 20-25% gacha ortishiga sababchi bo'ldi.

1.2. Innovatsion faoliyatning muhim komponentlari

Hozirgi davr ta'lim taraqqiyoti yangi yo'nalish – innovatsion pedagogikani maydonga olib chiqdi. "Innovatsion pedagogika" termini va unga xos bo'lgan tadqiqotlar G'arbiy Yevropa va AQShda 60-yillarda paydo bo'ldi. Yangilik kiritishning sotsial-psixologik aspekti amerikalik innovatik E.Rodjers tomonidan ishlab chiqilgan. U yangilik kiritish jarayoni qatnashchilarining toifa(tip)lari tasnifini, uning yangilikka bo'lgan munosabatini, uni idrok qilishga shayligini tadqiq etadi.[6, 6 b.].

Innovatsiya (inglizcha innovation) - yangilik kiritish, yangilikdir. A.I.Prigojin innovatsiya deganda muayyan ijtimoiy birlikka - tashkilot, aholi,

jamiyat, guruhga yangi, nisbatan turg'un unsurlarni kiritib boruvchi maqsadga muvofiq o'zgarishlarni tushunadi. Bu innovator faoliyatidir.[6,7 b.].

Tadqiqotchilar innovatsion jarayonlar tarkibiy qismlarini o'rganishning ikki yondashuvini ajratadilar: yangilikning individual mikrosathi va alohida-alohida kiritilgan yangiliklarni o'zaro ta'siri mikrosathi. Birinchi yondashuvda hayotga joriy etilgan qandaydir yangi g'oya yoritiladi. Ikkinchi yondashuvda alohida-alohida kiritilgan yangiliklarning o'zaro ta'siri, ularning birligi, raqobati va oqibat natijada birining o'rni ikkinchisi egallashdir.

Olimlar innovatsion jarayon mikrotuzilmasini tahlil qilishda hayotning davriyligi konsepsiyasini farqlaydilar. Bu konsepsiya yangilik kiritishga nisbatan o'lchanadigan jarayon ekanligidan kelib chiqadi.

Pedagogikaga oid adabiyotlarda innovatsiya jarayoni sxemasi beriladi.[6, 8 b.]. U quyidagi bosqichlarni qamrab oladi:

1. Yangi g'oya tug'ilishi yoki yangilik konsepsiyasini paydo qilish bosqichi, u kashfiyot bosqichi deb ham yuritiladi.

2. Ixtiro qilish, ya'ni yangilik yaratish bosqichi.

3. Yaratilgan yangilikni amalda qo'llay bilish bosqichi.

4. Yangilikni yoyish, uni keng tadbiiq etish bosqichi.

5. Muayyan sohada yangilikning hukmronlik qilish bosqichi. Bu bosqichda yangilik o'zining yangiligini yo'qotadi, uning samara beradigan muqobili paydo bo'ladi.

6. Yangi muqobillik asosida, almashtirish orqali yangilikning qo'llanish doirasini qisqartirish bosqichi.

Yangilik kiritishning tizimli konsepsiyasi mualliflari innovatsion jarayonlarning ikki muhim shaklini farqlaydilar. Birinchi shaklga yangilik kiritishni oddiy ishlab chiqish kiritiladi. Bu ilk bor mahsulot o'zlashtirgan tashkilotlarga taalluqlidir. Ikkinchi shaklga yangilikni keng ko'lamda ishlab chiqish taalluqlidir.

Yangilik kiritish ham ichki mantiq, ham vaqtga nisbatan qonuniy rivojlangan va uning atrof-muhitga o'zaro ta'sirini ifodalaydigan dinamik tizimdir.

Pedagogik innovatsiyada "yangi" tushunchasi markaziy o‘rin tutadi. Shuningdek, pedagogik fanda xususiy, shartli, mahalliy va sub’ektiv yangilikka qiziqish uyg‘otadi.

Xususiy yangilik joriy zamonaviylashtirishda muayyan tizim mahsuloti unsurlaridan birini yangilashni ko‘zda tutadi. Murakkab va progressiv yangilanishga olib keluvchi ma’lum unsurlarning yig‘indisi shartli yangilik hisoblanadi. Mahalliy yangilik konkret ob’ektda yangilikning foydalanishi bilan belgilanadi. Sub’ektiv yangilik ma’lum ob’ekt uchun ob’ektning o‘zi yangi bo‘lishi bilan belgilanadi.[6, 7 b.].

Ilmiy yo‘nalishlarda yangilik va innovatsiya tushunchalari farqlanadi. Yangilik - bu vositadir: yangi metod, metodika, texnologiya va boshqalar. Innovatsiya jarayoni tarkibiy tuzilmalar va qonuniyatlarni qamrab olgan tizimdan iboratdir. Pedagogikaga oid adabiyotlarda innovatsion jarayoni kechishining 4 ta asosiy qonuniyati farqlanadi:

- pedagogik innovatsiya muhitining ayovsiz bemaromlik qonuni;
- nihoyat amalga oshish qonuni;
- qoliplashtirish (stereotiplashtirish) qonuni;
- pedagogik innovatsiyaning davriy takrorlanishi va qaytishi qonuni.[6, 23 b.].

Ayovsiz bemaromlik qonunida pedagogik jarayon va hodisalar to‘g‘risidagi yaxlit tasavvurlar buziladi, pedagogik ong bo‘linadi, pedagogik yangilik baholanadi va u yangilikning ahamiyati va qimmatini keng yoyadi. Nihoyat amalga oshish qonuni yangilikning hayotiyliigi bo‘lib, u erta yo kech, stixiyali yoki ongli ravishda amalga oshadi.

Qoliplashtirish (stereotiplashtirish) qonuni shundan iboratki, unda pedagogik innovatsiya fikrlashni bir qolipga tushirish va amaliy harakatga o‘tish tendensiyasiga ega bo‘ladi. Bunday holatda pedagogik qolip (stereotip) qoloqlikka, boshqa yangiliklarning amalga oshish yo‘liga to‘siq bo‘lishga majbur bo‘ladi.[6, 25 b.].

Pedagogik innovatsiyaning davriy takrorlanishi va qaytishi qonunining mohiyati shundaki, unda yangilik yangi sharoitlarda qayta tiklanadi.[1,7 b.]. Pedagogik innovatsiya tadqiqotchilari innovatsiya jarayonining ikki tipini farqlaydilar:

1. Innovatsiyaning birinchi tipi stixiyali o'tadi, ya'ni innovatsion jarayonda unga bo'lgan ehtiyoj hisobga olinmaydi, uni amalga oshirishning barcha shart sharoitlari tizimi, usullari va yo'llariga ongli munosabat bo'lmaydi.

2. Innovatsiyaning ikkinchi tipi ongli, maqsadga muvofiq, ilmiy asoslangan faoliyat mahsulidir.

Oliy maktab innovatsion jarayonlari negizida quyidagi yondashuvlarni belgilash mumkin:

-madaniyatshunoslik jihatidan (insonni bilishning ustuvor rivojlanishi) yondashuv;

-shaxsiy faoliyat jihatidan (ta'limdagi yangi texnologiyalar) yondashuv;

-ko'p sub'ektli (dialogik) yondashuv, kasbiy tayyorgarlikni insonparvarlashtirish;

-individual-ijodiy (o'qituvchi va talabalarning o'zaro munosabatlari) yondashuv.[1, 9 b.].

O'qituvchi va talaba o'rtasidagi muloqot namunasining o'zgarishi innovatsion faoliyat shartlaridan biridir. Yangi munosabatlar an'analarda bo'lganidek, qistovlar, hukmgga bo'ysunish kabi unsurlardan holi bo'lishi lozim. Ular tenglarning hamkorligi, o'zaro boshqarilishi, o'zaro yordam shaklida qurilgan bo'lishi darkor. Ular munosabatlaridagi eng muhim xususiyati bu o'qituvchi va talabaning ijoddagi hamkorligidir.

Innovatsion faoliyat quyidagi asosiy funksiyalar bilan izohlanadi:

-kasbiy faoliyatning ongli tahlili;

-me'yorlarga nisbatan tanqidiy yondashuv;

-kasbiy yangiliklarga nisbatan shaylik;

-dunyoga ijodiy yaratuvchilik munosabatida bo'lish;

-o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish, o'z turmush tarzi va intilishlarini kasbiy faoliyatida mujassam qilish.[1,12 b.].

Demak, o'qituvchi yangi pedagogik texnologiyalar, nazariyalar, konsepsiyalarning muallifi, ishlab chiqaruvchisi, tadqiqotchisi, foydalanuvchisi va targ'ibotchisi sifatida namoyon bo'ladi.

Hozirgi jamiyat, madaniyat va ta'lim taraqqiyoti sharoitida o'qituvchi innovatsiya faoliyatiga bo'lgan zaruriyat quyidagilar bilan o'lchanadi:

- ijtimoiy-iqtisodiy yangilanish ta'lim tizimi, metodologiya va o'quv jarayoni texnologiyasining tubdan yangilashni talab qiladi. Bunday sharoitda o'qituvchining innovatsiya faoliyati pedagogik yangiliklarni yaratish, o'zlashtirish va foydalanishdan iborat bo'ladi;

- ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish doimo o'qitishning yangi tashkiliy shakllarini, texnologiyalarini qidirishni taqozo qiladi;

- pedagogik yangilikni o'zlashtirish va uni tatbiq etishga nisbatan o'qituvchining munosabati harakteri o'zgarishi.[1, 14 b.].

O'qituvchining innovatsion faoliyati tahlili yangilik kiritishning samardorligini belgilovchi muayyan me'yorlardan foydalanishni talab qiladi. Bunday me'yorlarga - yangilik, maqbullik (optimalnost), yuqori natijalilik, ommaviy tajribalarda innovatsiyani ijodiy qo'llash imkoniyatlari kiradi Yangilik pedagogik yangilik me'yorlari sifatida o'zida taklif qilinadigan yangini, yangilik darajasi mohiyatini aks ettiradi.

Pedagog olimlar yangilikning qo'llanish mashhurligi darajasi va sohasiga ko'ra farqlanadigan mutlaq, chegaralangan mutlaq, shartli, sub'ektiv darajalarini farqlaydilar. Maqbullik me'yorlari o'qituvchi va talabaning natijaga erishish uchun sarflangan kuch va vositalarini bildiradi. Natijalilik, pedagogik yangilik o'z mohiyatiga ko'ra ommaviy tajribalar mulki bo'lib qolishi lozim. Pedagogik yangilik dastlab ayrim o'qituvchilarning faoliyatiga olib kiriladi. Keyingi bosqichda - sinalgandan va ob'ektiv baho olgandan so'ng pedagogik yangilik ommaviy tatbiq etishga tavsiya etiladi.[1, 15 b.].

V.A. Slastenin o'tkazgan tadqiqotlar o'qituvchining innovatsion faoliyatga kasbiy tayyorgarligini aniqlash imkoniyatlarini beradi. Ular quyidagi tavsiflardan iborat:

- mo'ljallangan yangilikni yalpi va uning alohida bosqichlari muvaffaqiyatini bashorat qilish;
- kelgusida qayta ishlash maqsadida yangilikning o'zidagi va uni tatbiq qilishdagi kamchiliklarni aniqlash;
- yangilikni boshqa innovatsiyalar bilan qiyoslash, ulardan samaradorlarini tanlab olish, ularning eng ahamiyatli va pishiqlik darajasini aniqlash;
- yangilikni tatbiq etishning muvaffaqiyatlilik darajasini tekshirish;
- yangilikni tatbiq etadigan tashkilotning innovatsiya qobiliyatiga baho berish.[6, 17 b.].

O'qituvchining innovatsion faoliyati o'z ichiga yangilikni tahlil qilish va unga baho berish, kelgusidagi harakatlarning maqsadi va konsepsiyasini shakllantirish, ushbu rejani amalga oshirish va tahrir qilish, samaradorlikka baho berishni qamrab oladi. Innovatsion faoliyatning samaradorligi pedagog shaxsiyati bilan belgilanadi.

O'qituvchini innovatsion faoliyatga tayyorlash ikki yo'nalishda amalga oshirilishi lozim:

- yangilikni idrok qilishga innovatsion shaylikni shakllantirish;
- yangicha harakat qila olishga o'rgatish.[3, 23 b.].

Oliy maktab o'qituvchisining innovatsion faoliyati oliy maktab pedagogikasining bosh muammolaridan biridir. O'qituvchi innovatsion faoliyatining eng muhim komponentlaridan biri yuksak professionalizm – akmeologiya, yunoncha eng oliy nuqta, eng gullagan davr, yuksak professionalizm ma'nolarini beradi.[6, 11 b.]. Kasbiy intellektual yetuklik va mahoratni bildiradi. Yuksak professionalizmga erishishning omillari sifatida quyidagilar ko'rsatiladi:

- iste'dod nishonalari;
- uquvlilik;
- qobiliyat;
- iste'dod;
- oila tarbiyasi sharoiti;
- o'quv yurti;

- o‘z xatti-harakati.[6, 20 b.].

Akmeologiya ilmiy nuqtai nazardan professionalizm va ijod munosabatida olib qaraladi. Bunda quyidagi kategoriyalar farqlanadi:

- ijodiy individuallik;
- o‘zining o‘shish va takomillashish jarayoni;
- o‘z imkoniyatlarini amalga oshirish sifatidagi kreativ tajribasi.

O‘qituvchining ijodiy individualligi quyidagilardan iborat:

- intellektual - ijodiy tashabbus;
- bilimlar kengligi va chuqurligi intellektual qobiliyati;
- ziddiyatlarga nisbatan xushyorlik, ijodga tanqidiy yondashuv, vujudan yaratuvchilikka kurashchanlik qobiliyati;
- axborotlarga tashnalik, muammolardagi g‘ayri odatiylikka va yangilikka bo‘lgan his-tuyg‘u, professionalizm, bilishga bo‘lgan chanqoqlik.[6, 34 b.].

O‘qituvchi innovatsion faoliyatining eng muhim komponentlaridan biri kreativlikdir. Kreativlik termini angliya-amerika psixologiyasida 60-yillarda paydo bo‘ldi. U individning yangi tushuncha yaratishi va yangi ko‘nikmalar hosil qilish qobiliyati, xislatini bildiradi.

Ta’lim tizimida yangiliklar kiritish mazmuni va yo‘nalishlari masalasini o‘rganishga kirishishdan oldin «Pedagogik tizim» va «Pedagogik tizimda yangiliklar kiritish» tushunchasini aniqlab olaylik.[6,27 b.]. Pedagogik jarayon bilamizki, pedagogik tizim asosida yo‘lga qo‘yiladi. Pedagogik tizim - bu tashkil etuvchilarning birlashtirilgan majmui bo‘lib, ular o‘zgarishlarda ham barqarorligicha qolaveradi. Agarda o‘zgarishlar (yangilik kiritish) qandaydir mumkin bo‘lgan chegaradan oshib ketsa, tizim buziladi, uning o‘rniga yangi boshqa hususiyatli tizim yuzaga keladi.

Pedagogik tizim - elementlarning juda mustahkam birlashuvidir. Har qanday pedagogik tizimning tuzilishi hozirgi davrda quyidagi elementlar yig‘indisidan iborat bo‘lib, ular o‘zaro bog‘liq holda quyidagi ko‘rinishga ega: o‘quvchi; tarbiyaning maqsadi; tarbiya mazmuni; tarbiya jarayoni; o‘qituvchilar (yoki TTV -

ta'limning texnik vositalari); tarbiyaviy ishlarning tashkiliy shakllaridan iborat bo'ladi.

Bu tizimning tarkibiy qismlaridan har biri har qanday darajada elementlarga bo'lib, yoyib ko'rsatilishi mumkin.

Ko'rilgan tizimni mukammal tarkibiy tuzilish emas deb hisoblashga asoslarimiz bor. Ko'rsatib o'tilganlarga qo'shila olmaydiganlar pedagogik tizimning muhim tarkibiy qismlari, shuningdek, «natijalar», «o'quv tarbiyaviy jarayonni boshqarish», «texnologiya»lardan iborat, deb ham hisoblashlari mumkin. Ular berilgan chizmadagi pedagogik tizim modelida ko'zga tashlanadi. Maqsadlar natijalar bilan mos kelib, uzluksiz jarayon tashkil etadi. Maqsadlarning natija bilan to'la mos kelishi pedagogik jarayonning ishonchi, o'lchov ko'rsatkichi bo'lib xizmat qiladi. Pedagogik tizim boshqaruv, birlashtiruvchi hamma tarkibiy qismlari nisbatan mustaqil qism hisoblanadi, chunki ular o'z maqsad va tuzilishlariga egadir.[6,33 b.].

Pedagogik tizimning tashkil etuvchi tarkibiy qismi sifatida alohida omillar birligi deb ta'kidlagan holda ularni ko'pincha, o'quv-tarbiya jarayonining texnologiyasi deb ko'rsatadilar. Bunday yondashishda pedagogik tizim ko'zlangan maqsadga erishishni ta'minlaydigan mustahkam tashkiliy texnologik kompleks bo'ladi. Shuni ta'kidlash kerakki, pedagogik tizim har doim ham texnologiyadir. Ana shu belgisi bo'yicha pedagogik tizimning tarkibiy qismlar ixtiyoriy «to'plamidan» ajratib olish osondir. Texnologiya - bu qat'iy tashkiliy mantiqqa bo'ysunuvchi imkoniyatlarini belgilovchi tizimning ichki sifatidir.[6, 32 b.].

Shu bilan birga topshiriqni baholash darajasining o'zidayoq, texnolog ma'lum jarayonlar hamda hodisalarga tayanadi. Ma'lum jarayonlar muvaffaqiyat ifodasining dalili sifatida foydalaniladi, ajoyib xodisalar natijalari esa yangi sabab va formula manbalari sifatida amalga oshiriladi.[6, 22 b.]. O'quv texnologiyalarni loyihalashtirish metodik «tajribalarni umumlashtirishdan» farqli «mumkin emas» xulosasini bermaydi. Texnolog uchun bu faqatgina vaqt va harajatlar masalasidir. Texnolog faqatgina yaxshi ma'lum, tekshirib ko'rilgan, asoslangan, shubha

qilinmaydigan fikrlarga asoslanadi. Texnolog tajribalar o'tkazmay, aniq ko'zlangan natijalar bilan ish olib boradi.

Texnologiya variantlikka yo'l qo'ymaydi uning asosiy vazifasi -aniq kafolatlangan natija olishdir, u har doim ham asosiy yechimida oddiydir. Asosiy yechimni tushunish qolgan hammasini, o'zaro zarur elementlar tizimi, tartibining mazmunini ochib beradi.

Texnologiyadan hech bir qismini olib tashlab bo'lmaydi, u yerda ortiqchasi bo'lmaydi, bo'lishi mumkin ham emas. Bu juda murakkab holat, har ikkinchi o'qituvchi izlash - tadqiqotchilik tartibida ish olib boradi va shu bilan bolaning maktabdagi hayoti natijasining noaniqligini kuchaytiradi.

Har doim, ayniqsa «aniq» fanlar deb nomlanuvchi yo'nalish vakillari orasida pedagoglarni harakterlari uchun koyib turuvchilar topiladi va ular har galgidek pedagogika tizimi modellarini reviziya qilish va moderizatsiyalashdan boshlaydilar. Endi quyida pedagogika tizimida sodir bo'ladigan jarayonlarning ba'zi prinsipial harakteristikalarida to'xtalib o'tamiz. Pedagogik tizimining har bir aniq modifikatsiyasi ko'zlangan natijaga erishishi aniq hususiyat va imkoniyatlarga ega degan qoidadan kelib chiqamiz.[5,34 b.].

Bu imkoniyatlar tizimining aniq hususiyatlari bilan qat'iy belgilab qo'yilgan. Bu tarzda biz ta'lim va tarbiyaviy jihatdan ko'zlangan daraja va sifatga erishmoqchi bo'lsak, unda shunga mos pedagogik tizim haqida o'ylashimiz kerak va uning ishlashi pedagogik jarayonning kerakli yo'nalishi va intensivligini ta'minlashi zarur. Buning natijasi, o'quv-tarbiyaviy jarayonning yanada yuqoriroq samaradorligi, har doim pedagogik tizimni takomillashtirish oqibatidir. Bu juda murakkab muammo, ularni ishlab chiqishga dunyoda endi kirishilmoqda.

Hozirgi, umumiy ko'rinishga juda ko'p ko'rinishli ko'rsatgich, «harajat» va «natija»larni to'plash mumkin bo'lmoqda va ushbu muammoning foydaliligini aniqlash esa uni iqtisodiy nuqtai nazardan hal qilish imkonini beradi. Intuitiv va sub'ektiv baholarni juda oson noto'g'ri deyish mumkin va bu yerda vaziyatdan chiqish faqatgina fikrlarni to'plashdan iborat bo'ladi.[5,25 b.].

Har qanday pedagogikaning maksimal umumiy samarasi 100% ko‘zlangan maqsadga to‘la erishilgan xisoblanib, agar tarbiyachilar uchun ilgari erishilgandan pastroq darajada bo‘lmasa mumkin bo‘ladi.

Yana biron-bir pedagogik tizim tuzilishiga nazar tashlaylik, u «yomon» va «yaxshi» pedagogik tizim uchun ham birdir. Uning uchun o‘qituvchi ham birdir. Uni o‘qituvchi, o‘quvchilar munosabatigacha soddalashtiramiz. Bu munosabatlar ilgari o‘rganilgan edi va umumiy xulosa ma’lum: deyarli 50% o‘qituvchidan, 50% esa o‘quvchiga bog‘liq. [5,44 b.].

Bundan kelib chiqadiki, masalan: eng yomon pedagogik tizimning samaradorligi, aytaylik o‘qituvchi, umuman hech qanday harakatlarni amalga oshirmagan holda, ammo tizim ishlasa 50% dan kam bo‘lmaydi. An’anaviy pedagogik tizimning foydali harakat koeffitsenti 60% dan oshmaydi deb hisoblanadi. Bu esa maktab tarbiyalanuvchilarining faqatgina yarmidan ozgina ko‘prog‘i dasturni to‘la o‘zlashtira oladi deganini bildiradi. [4,8 b.].

Yana bir muhim fikr, tizimning umumiy nazariyasidan ma’lumki tizimni baravariga bir necha parametrlar bo‘yicha yaxshilash mumkin emas. To‘g‘ri yo‘l yangilikni asta-sekin, uning foydaliligiga ishonch hosil qilib, har tomonlama tekshirib ko‘rib, keyingi ishlarni o‘ylab kiritishdan iborat.

Tajribalar shuni ko‘rsatadiki har bir yaratilgan yangilik oldiniga albatta ilgarigisidan ham yomon ishlaydi. Chunki bu jarayonni o‘rganish, moslashish, sustkashlikni yengish kerak.

Pedagogik tizimni takomillashtirishning asosiy yo‘llari ikkita: intensiv va ekstensiv. Intensiv rivojlanish pedagogik tizimni ichki imkoniyatlar xisobiga, ekstensiv yo‘l esa qo‘shimcha kuchlar jalb etish - ya’ni, vositalar, asbob-uskunalar, texnologiyalar xisobiga takomillashtirishni ko‘zda tutadi. [2, 45 b.]. Pedagogik texnologiyaning, intensiv rivojlanish imkoniyatlari tugagan deb hisoblanadi: maktabning mavjudligi ming yilliklar davomida hamma yo‘llarni sinab ko‘rib bo‘lgan, hozirgi pedagoglar nasibasi qaytarish, tarbiya mazmuni va vazifasini, mantiqiy chuqur esga olish, uning birlamchi asoslariga chuqur tushib borishdan iborat.

Yana bir bor qaytarib aytamiz, agarda maktab hali o'lmagan bo'lsa agarda u yashayotgan, rivojlanayogan va bolalarni o'qitayotgan bo'lsa, bu faqatgina o'zining konservativ tabiati hisobigadir. Ba'zi nazariyotchilar aytadilarki, juda yaqin vaqt ichida pedagogikada innovatsiya bir ma'noni - orqaga, o'tmishga, o'ylab va oqilona tarbiyalash, ma'naviy tarbiyalovchi, yangiliklarsiz va tirishishlarsiz tinch tizimga qaytishnigina bildiradi degan fikrni aytmogdalar.

G'arb maktablari ekstensiv yo'l bilan pedagogik mahsulotni yangi informatsion texnologiyalar, vaqtni turli xil o'quv faoliyatlariga taqsimlash, sinfdagi differentsatsiya va individuallashtirish hisobiga oshirish bilan rivojlanib bormoqda. Shu bilan pedagogik mahsulot sifati yaxshilanmogdaki, bu savol aniqligicha qolmoqda: ko'pchilik mustaqil ekspertlar bunga ishonchsizlik bildirmogdalar.[7, 45 b.].

Bu holatdan chiqish yo'li «O'zaro bog'liqlikdagi innovatsiya (yangiliklar)» deb ataluvchi, intensiv va ekstensiv yo'llarni birlashtirishga imkon beruvchi pedagogik tizim rivojlanishi hisoblanadi. Bu pedagogikaning foydalanish imkoniyatlarini chuqur tekshirishni talab qiladi, bu esa ular turli ko'rinishdagi turli karakterli va turli darajadagi pedagogik tizim tashkil etuvchilari uchrashgan nuqtada namoyon bo'ladi.[4, 32 b.].

Bo'sh joylarini yangi texnologiyalar bilan mustahkamlab, pedagogik tizimning umumiy samarasini yaxshilashga urinsa bo'ladi. Bunday yondashishda innovatsiya o'ylab topilgai «tashqi» chora bo'lib ko'rilmaydi, balki chuqur mazmunli talab va tizimni bilish, anglab yetilgan qayta tuzish hisoblanadi.

Agar shunday nuqtai nazar bilan innovatsion chaqiriqlarga qaralsa ularda deyarli yangi jihatlar yo'qdek tuyuladi. Jumladan, eski muammolarni hal etish uchun yangi «retsept»lar ham yo'q. Umuman olganda innovatsion g'oyalarga insoniyat taraqqiyoti jarayoni haqidagi yangi bilimlarga asoslangan, pedagogik muammolarni hal qilishga ilgari qo'llanilmagan nazariy yondashuvlar, aniq amaliy texnologiyalardan olingan yuqori natijalarni kiritishga majburmiz.

Pedagogika fanida berilgan g'oyalarni ishlanganlik darajasining muvofiqlik jihatlari bo'yicha umumiy va qisman innovatsion loyihalar miqdori, shuningdek,

pedagogik amaliyotda ulardan foydalanishning tahliliy umumiy pedagogik innovatsiyalarga kiritish imkonini berdi.

1) Pedagogik fan tizimi va pedagogik amaliyotni, yangi bo‘lmagan biroq doimiy dolzarb va o‘zidan o‘quv-tarbiya jarayonini bitimlashtirishning umumiy g‘oyalari va amaliy texnologiyalarini o‘ziga mujassam qilgan.

2) Insonparvarlik pedagogikasini barcha nazariy qoidalari va amaliy texnologiyalarining yig‘indisi jamlangan.

3) Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish yangi g‘oyaviy yondashuvga asoslangan.

4) Axborotlashtirish, ommaviy kommunikatsiyalashning yangi g‘oyalari va vositalarini qo‘llashga asoslangan texnologiyalar innovatsion texnologiyalar hisoblanadi. [6, 55 b.].

Pedagogik tizimda innovatsion tuzilmalarning bosh yo‘nalishi:

yahlit pedagogik tizim;

o‘quv yurti;

pedagogik nazariya;

o‘qituvchi;

o‘quvchilar;

pedagogik texnologiya;

mazmun;

shakl, metodlar, vositalar;

boshqaruv;

maqsad va natijalar.[7, 12 b.].

Tizim osti tuzilmalarining chuqurligi bo‘yicha innovatsion yangi kiritmalarning mohiyati, sifati va maqsadga muvofiqligi haqida xulosa qilish mumkin.

Birinchi bob bo‘yicha xulosa

Ta`lim-tarbiya mazmuni, maqsad va vazifalari davrlar o‘tishi bilan kengayib borishi natijasida uning shakl va usullari ham takomillashib bormokda. Xozirgi inson faoliyatining asosiy yunalishlari shu faoliyatdan kuzda tutilgan

maqsadlarni tulik amalga oshirish imkoniyatini beruvchi yaxlit tizimga, yangi texnologiyalarga aylanib bormokda. Xuddi shu kabi ta`lim-tarbiya soxasida ham so`ngi yillarda pedagogik texnologiyaga amal kilina boshladi.

Ishlab chikarishdagi texnologiyada turli materiallarga ishlov berish tegishli kasb ustalari tomonidan amalga oshiriladi. Pedagogik texnologiyaning mazmuni esa o`qituvchi, tarbiyachi tomonidan o`quvchiga aqliy, ruxiy, axlokiy xakikatdan turli usulda ta`sir utkazishdan iborat.

Pedagogik texnologiya tushunchasi XX-asrda paydo bo`ldi va turli rivojlanish boskichlaridan utib kelmokda.

Dastlab bu tushuncha 1940-yillardan 50-yillar urtasigacha "ta`lim texnologiyasi" deb kulanilib, o`quv jaroyonida texnika vositalaridan foydalanishni ifoda kilgan.

80-yillarning boshidan pedagogik texnologiya deb ta`limning kompyuterli va axborot texnologiyalarini yaratishga aytilgan.

Pedagogik texnologiya tushunchasini ikki xil izoxlash mumkin: birinchidan, uning o`quv jaroyonida texnika vositalaridan foydalanishning kengayib borishini ifodalashi nazarda tutilib, ta`limdagi ukitishdagi texnologiya deb nomlash mumkin bo`lsa, ikkinchidan bu tushuncha o`quv jaroyonining o`zini ko`rish texnologiyasini bildiradi deb xulosa chikarish mumkin.

Pedagogik texnologiyaning ham turli ta`riflari mavjud:

Texnologiya-biror ishda, san`atda kulaniladigan usullar, yo`llar yig`indisi.

Pedagogik texnologiya-ukitishning, ta`limning shakllari, metodlari, usullari, yullari tarbiyaviy vositalarning maxsus yigindisi va joylashuvini belgilovchi psixologik tatiblar majmuasi, u pedagogik jaroyonning tashkiliy-uslubiy vositalaridan iborat. 29

Pedagogik texnologiya-ta`limning rejalashtiriladigan natijalariga erishish jaroyoni tafsiloti.

Pedagogik texnologiya-o'quv jaroyonining o'quvchilar va o'qituvchi uchun suzsiz kulay sharoitlar ta'minlash, tashkil kilish, utkazish bo'yicha hamma detallari uylab chikilgan birgalikdagi pedagogik faoliyat modeli. (V. M. Makaxov).

Pedagogik texnologiya-bu o'qituvchining o'qitish vositalari yordamida o'quvchilarga muayyan sharoit va ketma-ketlikda ta'sir kursatish va bu faoliyat maxsuli sifatida ularda oldinda belgilangan sifatlarni shakllantirish jaroyonidir. (N.Saidaxmedov).

Pedagogik texnologiya-bu ukitishda o'ziga xos yangicha (innavatsion) yondashuvdir. U pedagogikadagi ijtimoiy muxandislik tafakkurining ifodalanishi, ta'lim jaroyonining muayyan standartlashuvi xisoblanadi. (B. L. Farberman).

Xozir ta'lim-tarbiya rivojlanib borayotgan yunalishlaridan biri zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'quv jaroyonida kullash bulib, uni amalga oshirish dolzarb vazifalardan biridir. Ma'lumki ta'lim-tarbiya jaroyoni katta avlod tomonidan o'z bilim va tajribalarini usib kelayotgan avlodga urgatishdan iborat bulib, bu jaroyonda inson xayoti uchun zarur axborotlarni avloddan-avlodga uzatish amalga oshiriladi.

Ta'lim-tarbiya jarayonining mazmuni o'qituvchining o'quvchiga etkazayotgan bilim saviyasining samaradorligini tashkil etadi. Shunday ekan, o'qituvchi yangi pedagogik texnologiyaning mazmun-mohiyatini chukur anglagan xolda, uni asos kilib, yangicha metod va usullar orqali dars utishi zarurdir.

Garchand, fan va texnikaning jadal rivojlanishi mustakil mamlakatimizda san'at va kishlok xujalik ishlab chikarishning kiyofasini tubdan uzgartirib yubormokda.

Xozirgi zamon ishlab chikarishdagi kuppina kasblar fakat ma'lumotli kishilarnigina emas, yuksak rivojlangan ijodiy kobiliyatga ega kishilarni jalb kilishni talab kilmokda.

O'quv jarayoniga tadbik etilayotgan "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" hamda umumiy o'rta ta'lim muassasalari uchun yaratilgan "Davlat ta'lim standarti"da o'quvchilarning bilishlari zarur bulgan majburiy bilimlar xajmi anik kursatilgan. Ularni o'quvchilarga etkazish, o'quvchilarni fakat puxta bilim

olibgina qolmay, balki mustakil ravishda ukib olish va ijodiy izlanishga yunaltirish, utslardagi kobiliyatni rivojlantira borish kunikmalarini orttira olish uchun o'qituvchilar yangi pedagogik texnologiya asosida pedagogikaning turli shakl va usullaridan foydalana olishlari zarur buladi.

Yoshlarga ta`lim-tarbiya berishning murakkab vazifalarini hal etish o'qituvchining g'oyaviy e`tikodi, kasb maxoratiga, san`ati, iste`dodi va ma`naviyatiga hal kiluvchi darajada boglikdir. Xakikatdan o'qituvchisiz jamiyat tarakkiyotini, uning kelajagini tasavvur etish kiyin.

Ta`lim-tarbiya jarayonini turgi tashkil etish uchun barcha mavjud imkoniyatlarni safarbar etish o'qituvchilarning birinchi navbatdagi vazifalaridan biridir.

Har bir pedagog shuni doim esda tutishi kerakki, dars o'quv tarbiya jaroyonining asosiy formasidir. Xozirgi zamon tarbiyasining barcha jaroyonlari o'quvchilarni mustakil fikrlashga va mustakil ijod kilishga urgatishdan iboratdir.

Biz o'qituvchilar dars jarayonida birinchi navbatda o'quvchilardan fanlardan chukur va mustaxkam bilim berish bilan birga, ularda bilimga qiziqishni, mexnat qilishga ehtiyojni tarbiyalab borishni ko'zda tutamiz.

Hozirgi zamon darsi 3 ta maqsadni: ta`lim, tarbiya va rivojlantirish maqsadlarini ko'zda tutadi.

Hozirgi zamon darsiga kuyiladigan eng muhim talablardan biri xar bir darsda tanlanadigan mavzuning ilmiy asoslangan bulishidir, ya`ni darsdan kuzlangan maqsad hamda o'quvchilar imkoniyatini xisobga olgan xolda mavzu xajmini belgilash, uning murakkabligini aniklash, utiladigan mavzu bilan boglash o'quvchilarga beriladigan topshirik va mustaiki ishlarni ketma-ketligini aniklash, darsda kerak buladigan jixozlarni belgilash va kurgazmali kurollar bilan boyitish, kushimcha axborot texnologiyalaridan foydalangan xolda darsda muammoli vaziyatni yaratishdir. 3131

II BOB

HOZIRGI ZAMONDA KETMA-KET TARJIMANING ROLI

2.1. Tarjima kursivining shakllanishi va rivojlanishi tarixi:

Globallashtirish va keng miqyosdagi integratsiya jarayonlarining jadallashishi bilan ajralib turadigan zamonaviy dunyoda madaniyatlararo aloqa masalalariga tobora ko'proq e'tibor qaratilmoqda va bu o'z navbatida tarjima faoliyatiga qiziqishni kuchaytirmoqda.

O'tgan asrning boshidan beri izchil tarjima qilishning roli o'sib bordi va ushbu sohada tarjima mahoratining tarkibiy qismlaridan biri bu har qanday davomiylikni yozib olish va keyinchalik takrorlashga imkon beradigan maxsus yozuv turiga ega bo'lishdir.

Ushbu yozuv "ketma-ket tarjima qilishning ajoyib sirlari" sirlaridan biridir. Shuni ham ta'kidlash kerakki, adabiyotda siz professional tarjimon yozuvlarini anglatuvchi turli xil atamalarni topishingiz mumkin. Ular orasida "tarjima yozuvi" (E. N. Sladkovskaya, S. A. Burlyay), "qisqa yozuv" (V. N. Komissarov), "kursiv" (R. K. Minyar-Beloruichev).

Chet el adabiyotida terminologiyaning birligi mavjud: ingliz tilida "notalar olish" va nemis tilida "Notizentechnik fur Dolmetscher".[4, 34 b.].

Frantsuz tilida so'zlashuvchi mualliflar tomonidan qo'llanilgan "la prise de notes" atamasi keng ma'noda "asosiy narsani eshitish yoki o'qishdan saqlash uchun yozib olish" degan ma'noni anglatadi [20, 45 b.].

Tarjima yozuvlarining paydo bo'lishi XX asrning 30-yillarida sodir bo'lgan. Uchrashuvlar ikki tilda: ingliz va frantsuz tillarida so'zlashishni ko'zda tutgan Millatlar Ligasi faoliyati bilan bog'liq izchil talqin qilishning asl mohiyati va ma'ruzachilar tarjimini to'xtatmadi, balki unga qo'shilib ketishdi.[21, 34 b.].

Ushbu qoida yetarlicha uzoq davom etgan nutqni (30-40 daqiqagacha) to'g'ri va to'liq tarjima qilish talabini ilgari surdi, bu esa kiruvchi ma'lumotni aniq qayd etish, turli xil qoidalar, belgilar, belgilarni ixtiro qilish va uni nazariy asoslash uchun yozuvlar tizimlari va tushunchalarini rivojlantirish uchun turtki bo'ldi.

Tarjima yozuvi bilan bog'liq birinchi nazariy qoidalar mashhur Jeneva maktabining vakili - J.Gerbertning asarlarida uchraydi. U yozuvni ketma-ket tarjima texnikasidagi asosiy omil deb ataydi, bu esa tarjimanni matnni unutishdan saqlaydi. Bundan tashqari, J.Eerber ta'kidlaganidek, eslatmalar zudlik bilan bayonotda yozilgan fikrlar sifatida ishlatilishi kera [44,132 b.].

1956 yilda Jenevada J.F. Rozan, Erberning izdoshi va hamkasbi, yozuv bo'yicha alohida kitobni nashr etdi, unda u fiksatsiyaning yettita asosiy printsiplarini (g'oyalarni ajratish, qisqartmalardan foydalanish, o'qlar bilan bog'lab qo'yish, ish tashlash bilan rad etish, "qadam"ni vertikal ravishda joylashtirish orqali kuchaytirish) qayd etish bo'yicha alohida kitobni nashr etdi. Rosan ma'lum paradigmatic toifalarni belgilash usullarini joriy qildi: vaqt, jins, raqam. Kursiv yozuv keyinchalik A. Van Xofning asarlarida, jumladan Theorie et pratique de l "talqin"da, Myunxen, 1962 yilda yanada rivojlantirildi.[38, 124 b.].

Mamlakatimizda rus tiliga asoslangan tarjimali kursiv yozuvlar tizimi 1969 yilda paydo bo'lgan R.Minyar-Beloruhevning "Tarjima qo'llanmasi (ketma-ket tarjima yozuvlari)" kitobida birinchi marta tasvirlangan. Minyar-Beloruhev o'ziga xos yozuv usulini ishlab chiqdi, unda u o'zining funktsional tasniflash belgilaridan foydalanadi [45, 56 b.].

Ushbu tasniflashning asosi tushunchalarni alfavit, assosiativ, lotin belgilariga va asosiy maqsadlariga ko'ra predikativ, modal, vaqt belgilari va sifat belgilariga ajratish usullariga ko'ra belgilarning bo'linishi hisoblanadi. Muallif tomonidan taklif etilgan barcha belgilar uchta talabga javob beradi: samaradorlik, ko'rish qobiliyati, ko'p qirrali.

Yozuvlarning joylashuvi, Minyar-Beloruhevga ko'ra, sintaktik printsipga binoan qurilgan, ya'ni jumlar sintaksisining asosiy elementlari (mavzu, predikat, qo'shimchalar) mahkamlangan [43, 94 b.].

R.K. Minyar-Beloruhev, ko'plab tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, yozuvlarni ketma-ket tarjima qilish jarayonida yozuvlardan foydalanishning muhimligini ko'rsatib, fonologiya va sintaksis ma'lumotlari, shuningdek yozishni

o'qitish texnikasiga asoslanib, yozuv uchun eng batafsil nazariy asoslashni taqdim etdi.[41, 156 b.]

80-yillarda Jeneva ilmiy maktabining an'analari frantsuz ta'limotlari va tarjimon-amaliyotchilar M.Lederer va D.Seleskovich tomonidan davom ettirildi. Ikkinchisi, xususan, nutq, til va xotira naqshlarini aniqlash uchun psixolingvistika va epistemologiya nuqtai nazaridan professional yozishni o'rganish bilan shug'ullangan.[47, 125 b.]

D. Seleskovich turli xil ilmiy fanlar, masalan, eksperimental psixologiya, neyropsikologiya, qiyosiy tilshunoslik va tarjima amaliyotidagi kuzatuvlar - ma'lumotlarni tarjima qilish jarayonini, shu jumladan yozuvlardan foydalanishni birlashtirish zarurligini ta'kidladi. D.Seleskovich, asosan, ikkinchisining mnemonik funksiyasini tasvirlashga muvaffaq bo'ldi, shu bilan birga epistemologik kanalda bu muammoning rivojlanish istiqbolini nazariya va tafakkur chorrahasida bayon qildi. Shunday qilib, D.Seleskovich birinchi marta yozuvni har tomonlama o'rganish muammosini qo'ydi. A.P.Chujakin vertikalizm printsiplarini qog'ozdagi belgilar bo'yicha bosqichli-diagonal tartibda joylashtirishni taklif qildi.[40, 34 b.]. Uning kontseptsiyasiga ko'ra, predmet guruhi avval yozilishi kerak, uning ostidagi predikat guruh o'ngga, uning ostiga o'ng tomonga to'g'ridan-to'g'ri to'ldiruvchi va uning ostiga o'ngga bilvosita qo'shilishi kerak.

Jumlaning bir hil a'zolari qog'ozga, ustunning ostiga, nutqqa ergashish tartibida joylashtirilishi kerak. E.N.Sladkovskaya vertikalizm tamoyilini takomillashtirish g'oyasini ilgari surdi, qog'ozdagi belgilar belgilarini bosqichma-bosqich va diagonal tarzda joylashtirgan holda, sintaktikaga emas, balki aytilgan gapning semantik tomoniga tayanishni taklif qildi, ya'ni dastlab semantik mavzu sobit, pastda esa harakat, o'ng tomonda semantik ob'ekt.

Bundan tashqari ketma-ket tarjima qilish konferentsiya tarjimasida ishlatiladigan ikkita ish rejimidan biridir. Sinxron tarjimadan farqli o'laroq, ismning o'zi aytganidek, talqin bir vaqtning o'zida berilgan nutqni ta'qib qiladi; ketma-ket talqin qilish nutqning ma'lum bir segmenti etkazib berilgandan so'ng

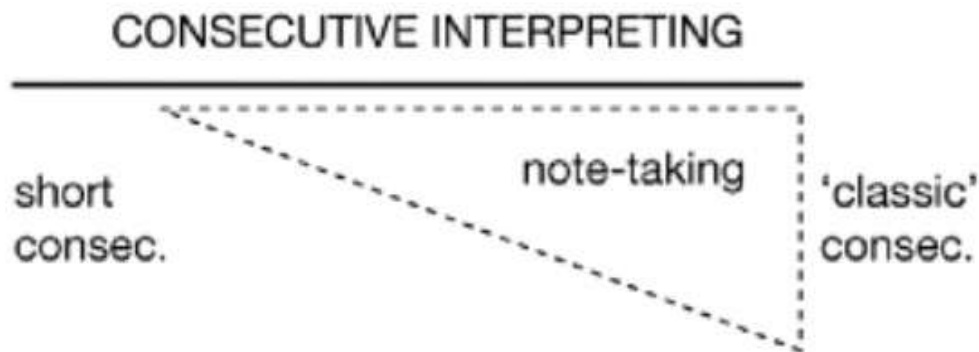
paydo bo'ladi, tarjimon uni tingladi va keyinchalik nutqni ona tilida qayta qurish uchun yozuvlarni oldi.

U notalarni yozib olayotganda ma'ruzachining xabarini bitta tilda tinglaydi va uni darhol o'z nutqini aytayotganday boshqa tilda (ketma-ket) to'liq takrorlaydi. Agar bu nutq 20 daqiqadan ko'proq davom etmasa, butun nutq uchun bajarilishi mumkin.[25, 67 b.]. Ushbu uchrashuvlar uchun ikki tildan ko'proq tillarda tarjima qilish talab qilinmaydigan uchrashuvlar uchun mos keladi.

Ketma-ket tarjima odatda matbuot anjumanlari, kechki ovqatdan keyin nutqlar va shunga o'xshash holatlarda qo'llaniladi. Sharhlanishi kerak bo'lgan bayonotlar 20 daqiqagacha bo'lishi mumkin. Odam xotirasining sig'imi bir necha bor ketma-ket bayonotlarni taqdim etish uchun etarli emasligi sababli, tarjimonlar o'zlarining xotiralarini qo'llab-quvvatlash va shu bilan maqsad tilida yozilishni osonlashtirish uchun eslatma yozadilar [12, 257 b.].

Biz 1-rasmda ko'rinib turganidek klassik yoki haqiqiy ketma-ket va qisqa ketma-ketlikni farqlay olamiz [22, 218 b.]. Haqiqiy ketma-ket tarjima qilishning eng muhim qismlaridan biri bu yozib olishdir. Ayniqsa, tarjimonlar faqat o'zlarining xotiralariga suyanishlari shart emas; ularga yordam beradigan yozuvlari bor. Qisqa ketma-ketlik bo'lsa, yozuvlarni yozib olishning hojati yo'q, chunki talqin qilinadigan qismlar juda qisqa, jumlar yoki ikkitagacha bo'ladi, yozuv esa haqiqiy yoki klassik ketma-ketlikning ajralmas qismi hisoblanadi.

1-rasm, [22, 18 b.]. qisqa va klassik ketma-ketlik o'rtasidagi farqning sxematik ko'rinishi.

1-rasm

Tarkibiy tarjima maktablari ko'p bo'lsa ham, ularning hammasi ham bir vaqtning o'zida ham, ketma-ket tarjima usulida ham ta'lim bermaydilar. Bular: ETI [(Jeneva universiteti), ESIT (Parij, Sorbonna universiteti) va Kvinslend universiteti yapon kursi [25, 77 b.].

Ilgari tarjimonlar uchun hech qanday ma'lumot yo'q edi, ularning aksariyati o'z-o'zidan o'qitilgan. "Qadimgi kunlarda, tarjimonlarni tayyorlash bo'yicha kurslar o'tgunga qadar (AIIC Maktab qo'mitasi 1957 yilda tashkil etilgan), ayniqsa ketma-ket kunlarda, tarjimonlar elit globusning uchib yuruvchi reaktiv to'plami bo'lgan, taniqli, nafis, zukko jahon sahnasidagi aktyorlar, tarjimonlar va tarjimonlar o'z-o'zini tarbiyalashgan" [25,32 b.].

Pol Mantouxning Parij Tinchlik Konventsiyasida ittifoq yetakchilari uchun izohlashining yorqin misoli 1919 xalqaro tarjimaning zamonaviy tarixida tub burilish davri bo'ldi: o'tish davri "tasodif tarjimonlari"dan (ya'ni, ikki yoki undan ko'p ikki tilda gaplashadigan shaxslar) korpuslariga Millatlar Ligasi va uning bo'linmasi - Xalqaro Mehnatda ishlaydigan maxsus malakali mutaxassislar Office (XMT), Jenevadagi.

Birinchi tarjima va tarjima maktabi 1930 yilda Mannxaymda tashkil etilgan va keyinchalik Heidelbergga topshirildi. 1940-yillarda Vena va Jenevada yana ikkita tarjimon maktablari ochildi [22, 28 b.].

Nashr qilingan tarjimalar bo'yicha birinchi va eng mashhur va muhim kitoblarning ro'yxatini tuzish uchun, Jan Gerbertning "Tarjimon qo'llanmasi" (Manuel de l'interprète) 1952 yilda paydo bo'lgan va pedagogik yo'nalishga ega bo'lgan, Rozanning La mukofoti de notalar va tarjimalar ketma-ket yozilgan kitob. - 1956 yilda nashr etilgan, aniq didaktik edi. Bugungi kunda ham Rozanning kitobi eng foydali kitoblardan biri hisoblanadi va yozuvlarni o'qitish uchun foydalaniladi. Rozan o'zining yozuvlarini asl nusxani sinchkovlik bilan lingvistik, semantik va kognitiv tahlilga, tenglashtirilgan islohot va samarali aloqa bilan shug'ullanishning o'ziga xos idrok uslubiga asoslangan.

Avvalo, u qisqartirishni, shunchaki bir nechta belgilarning belgilarini saqlash muhimligini ta'kidladi. [20, 71 b.].

Ketma-ket tarjima asosida yozilgan kitoblarning aksariyati aslida yozuvlarni yozish bo'yicha kitoblardir, bu uslubni yaxshi tarjima qilish uchun zarur bo'lgan mahorat. Bu sohada katta hissa qo'shgan tarjimonlardan biri Danika Seleskovich, u doktorlik dissertatsiyasini 1973 yilda tugatgan. 1975 yilda u "Etude de la Priz de" kitobini nashr etdi yozuvlari, unda "u kognitiv jihatlarga e'tiborni qaratdi va ma'noni anglashning avtomatik mahsuloti sifatida saqlash va eslashni rad etdi" [22:71 b.]. Ilg va Lambertda [22, 73 b.]. ta'kidlanganidek, "nemis tilida foydali va juda to'g'ri yo'naltirilgan risolani taqdim etgan" Uilfrid Bekker (1972), Xaynts Matyssek (1989) "juda tizimli va batafsil ma'lumotni taklif qiladi". rasmlar va belgilar kodi "so'zini ham aytib o'tish zarur. Sergio Allioni (1989) "ingliz va italyanacha sintaktik qoidalarni o'rtacha sonli belgilar bilan birgalikda ishlatgan holda" izchil talqin qilish grammatikasini "aniqladi"; Rut Uillet (1974) va Xelen Kirxoff "Didaktik des Dolmetchens" kitobi va "Notatssprache" (1979) maqolasi bilan "Matyssekning haddan tashqari qarashlariga turlicha vazn yaratdi". "Shuningdek, Devid va Margareta Bouen (1980) va Laura Gran (1979) ham bor [22, 74 b.].

2.2.Ketma-ket tarjimaga o'qitishning uslublari va tarjimon eslatmalarining roli:

Og'zaki ketma-ket tarjima qilish vazifasi, boshqa har qanday tarjima faoliyati kabi, aslida mavjud bo'lgan xabarni etkazishdir. (Shuni esda tutish kerakki, bu xabar so'zlashuv muallifi tomonidan qabul qiluvchiga etkazish uchun mo'ljallangan ma'lumotdir). Ketma-ket tarjimada yozma tarjimadan farqli o'laroq, xabar faqat nutq asarining mazmunidan ajralib turishi mumkin; matnning shakli aloqa bilan bog'liq axborotni olib bormaydi, badiiy matn shakli xabarning bir qismini olib yurishi mumkin. Bu holat juda muhimdir: og'zaki tarjimada dastlabki xabarning shakli yozma ravishda kamroq rol o'ynaganligi sababli, xabar boshqa shaklda o'tkazilishi mumkin, ya'ni tarjima shakli asl nusxadan katta farq qilishi mumkin. Og'zaki aloqa tarkibida quyidagi bosqichlar (bosqichlar, ulanishlar) aniqlanishi mumkin):

1. Xabar matnining manbayi;
2. Asl xabar tarjimonini qabul qilish va tushunish (dekodlash);
3. Qabul qilingan xabarni ro'yxatga olish tizimida kodlash-saqlash qurilmasi;
4. Chiqish xabarini ro'yxatdan o'tkazish (kodlash);
5. Qabul qiluvchi tomonidan tarjimoni qabul qilish.[21, 76 b.].

Ko'pgina tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, bu erda eng muhim narsa-tarjimonning dastlabki xabarni qabul qilish bosqichi va tarjimonning tarjima matnini ishlab chiqarish bosqichi. Shuni ta'kidlash kerakki, dastlabki xabarni qabul qilish bosqichida tarjimon faoliyatining muvaffaqiyati asosan asl xabarning o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Shuning uchun, keling, asl xabarning umumiy xususiyatlarini ko'rib chiqaylik.

Izchil tarjima-bu og'zaki tarjima turlaridan biri bo'lib, unda ma'ruzachi vaqti-vaqti bilan tarjimonga aytilganlarni tarjima qilish uchun zarur bo'lgan nutqda pauza qiladi.[23,54 b.]. Ushbu pauzalar odatda kichikdir, chunki professional tarjimon odatda nutqning ovozi davomida tarjimoni shakllantiradi va pauza paytida uni aytadi. Izchil tarjima maxsus va jiddiy ta'lim va tayyorgarlikni talab qiladi. Ketma-ket tarjima-bu tarjimonning og'zaki nutqini tugatib, butun nutqni yoki

uning bir qismini tugatgandan soʻng tarjimoni tarjima qilishni boshlaydigan ogʻzaki tarjima usuli. Nutqning tarjima qilingan segmentining hajmi har xil boʻlishi mumkin: alohida bayonotdan 20-30 va undan koʻp daqiqalarda maʼruzachi aytgan katta hajmdagi matnga. Tarjima bu turi tarjima boshlanishidan oldin uzoq vaqt davomida original muhim segmentlari mazmunan tarjimon xotirasida saqlab talab qiladi. Agar asl nusxaning hajmi bir nechta soʻzlardan oshib ketgan boʻlsa, asl nusxani qabul qilish jarayonida tarjimon kontentning tugun momentlarini yozib oladi, bu unga xotirada saqlangan xabarni tiklashga yordam beradi. Boshqa har qanday tarjima kabi, ogʻzaki ketma-ket tarjima “muloqot sodir boʻladigan nutq faoliyati bilan belgilanadi”. [26, 134 b.].

T.S.Serova taʼkidlaganidek, ogʻzaki ketma-ket tarjima-bu kamida uchta subyektning ishtirokida amalga oshiriladigan va nutq faoliyatining bir necha turlari va shakllarini oʻz ichiga olgan vositachilik nutqi faoliyati: tinglash, fikrlash, yozish, oʻqish va gapirish [26, 78 b.]. Prosesual ogʻzaki ketma-ket tarjima quyidagicha taʼriflanishi mumkin: tarjimon, spikerning yonida boʻlish, nutqni tinglash, yozishni davom ettirish va pauzada nutqini boshqa tilda takrorlash, uning yozuvlariga asoslangan. Shunday qilib, ketma-ket tarjima bir qator temporal, texnik, uslubiy, mazmunli va mekansal xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Ketma-ket tarjimaning temporal xususiyatlariga quyidagi xususiyatlar kiradi:

- axborotni qabul qilishning yagona va aniqligi;
- nutq tezligiga bogʻliqlik va spikerni pauza qilish;
- asl nusxaning juda uzoq ovozi;
- asl fragmentning asl tili va tarjima tilida ovoz berish vaqtida ajratish;
- har xil harakatlarning bir vaqtning oʻzida bajarilishi (tinglash va tuzatish, yozuvni oʻqish va gapirish). [24, 156 b.].

Tarjimonning nutq tezligi juda yuqori: spikerning nutqiga teng, agar u tez gapirsa va tezroq boʻlsa, asl nutq tezligi sekin boʻlsa. Texnik jihatdan, ketma-ket tarjima axborotni yodlash va tahlil qilish uchun yordamchi sifatida maxsus yozuv yordamida ogʻzaki tarjimaning boshqa turlaridan farq qiladi. Ketma-ket tarjima qilinishi kerak boʻlgan nutqlarning janriga kelsak, aksariyat hollarda ular yuqori

darajadagi rasmiyatchilik (ko‘p sonli nutq klişesi, barqaror inqiloblar), hissiylik (baholash so‘z birikmalarining mavjudligi, taqqoslashlar) va kontseptuallik (semantik to‘yinganlikning katta darajasi) bilan tavsiflanadi. rasmiy uslub va jamoat nutqlariga xosdir. Nutqning to‘liq qismini tinglash qobiliyati tufayli, ketma – ket tarjima mahsuloti, sinxron tarjimadan farqli o‘laroq, bir tomondan, ma’noga katta kirib borishi va boshqa tomondan, tarjima qismining qisqarishi (taxminan uchdan bir qismi) asl nusxaning takrorlanishini bartaraf etish orqali dastlabki xabarga nisbatan xarakterlanadi.

Tarjimonning tinglovchilarga nisbatan fazoviy joylashuvi nuqtai nazaridan uning ishi (sahnada yoki muzokaralar stolida) va qabul qiluvchilar tarjimaning og‘zaki va og‘zaki bo‘lmagan qismlarini bir vaqtning o‘zida baholash imkoniyatiga ega. Kommunikatorlar bilan bevosita aloqa qilish, qayta so‘roq qilish va qiyinchiliklar yuzaga kelgan taqdirda ma’ruzachi yoki tinglovchilarning yordamiga murojaat qilish imkonini beradi. Dialogik nutqni izchil tarjima qilishda kichik so‘zlar tarjima qilinadi. Monologik nutqning ketma-ket tarjimasi bilan segmentlarning uzunligi ikki dan 7-8 daqiqagacha o‘zgarib turadi, ko‘proq vaqt zerikishga olib keladi, diqqatni tortadi [48, 67 b.]. Iloji bo‘lsa va vaqtni tejash uchun ishlash ba’zan oldindan tarjima qilinadi.

Og‘zaki ketma-ket tarjima odatda nisbatan kam sonli ishtirokchilar bilan faoliyat olib borishda ishlatiladi.[50, 123 b.]. Ushbu turdagi tarjima juda ko‘p sonli harakatlar, harakatlar bilan muloqotning “mobil” tabiatida juda samarali: sanoat ob'ektlarida ishlayotganda, keyingi ekskursiyalar bilan muzokaralar va hokazo. odatda ketma-ket tarjima orqali amalga oshiriladigan tadbirlar: biznes muzokaralari, telefon muzokaralari, seminarlar, uchrashuvlar, kichik ishtirokchilar bilan davra suhbatlari, brifinglar, matbuot anjumanlari, taqdimotlar, ko‘rgazmalar, bufet, bayram tadbirlari va boshqalar;

-qo‘shimcha texnik uskunalari talab qilinmaydi, bu esa tadbirning harakatchanligini oshiradi;

-masalan, sanoat ob'ektlarida ishlayotganda, prezentatsiyalar bo'yicha muzokaralar olib borilganda, delegatsiyalar hamrohligida amalga oshirilishi mumkin;

-ishtirokchilar masalani ko'rib chiqish uchun foydali bo'lishi mumkin bo'lgan qo'shimcha vaqtga ega (masalan, biznes muzokaralarida);

-ko'p hollarda sinxron tarjimadan farqli o'laroq, bitta malakali tarjimanni jalb qilish kabilar;

Bu yerda kamida ikkita sinxronni jalb qilish kerak ketma-ket tarjima kamchiliklari sinxronga nisbatan:

-ketma-ket tarjima qilishni to'xtatib turish sababli, tadbirni o'tkazish ko'proq vaqt talab etadi;

- tarjima qilish imkoniyati, odatda, faqat bitta xorijiy til;

- original matnning amalga oshirish shakliga qarab, tadbir ishtirokchilarining cheklangan soni farqlanadi;

- og'zaki matnni yozish bilan ketma-ket tarjima qilish;

-og'zaki matnning paragraf-phrasal tarjimasi;

- yozma matnning inglizcha variant.[27. 134 b.].

Tarjima tarjimasi og'zaki tarjima turi bo'lib, unda ma'ruzachi kichik tugallangan jumla yoki jumlani aytadi va keyin tarjimonga ularni tarjima qilish imkoniyatini beradi. Tarjimani tarjima qilishda tarjimon, odatda, an'anaviy ketma-ket tarjima bilan tez-tez sodir bo'ladigan katta davrlarni xotirada saqlashga hojat yo'q.[32, 123 b.].

Paragraf-phrasal tarjimasi-matnni tinglashdan keyin butunlay emas, balki jumlarlar yoki paragraflar bo'yicha tarjima qilingan ketma-ket tarjimaning soddalashtirilgan turi. Bir martalik tarjimaning bir turi, ehtimol, o'qituvchi yoki boshqa talaba taklifni o'qigan "ta'lim tarjimasi" deb hisoblanishi mumkin, undan keyin talaba ushbu taklifni tarjima qilish imkoniyatini oladi. Agar u darhol ishlamasa, o'qituvchi taklifni yana bir bor o'qishi mumkin. Kasb-hunarga asoslangan tarjima sharoitida tarjimon ba'zan ma'ruzachidan yangi so'zlarni to'liq takrorlashini so'rashi mumkin.[24, 143 b.]. Tarjimon juda muhim joylarni yoki

birinchi marta eshitilmagan raqamlarni so‘rasa, hech qanday aybdor bo‘lmaydi. Izchil tarjima bilan, bu, odatda, chiqarib tashlanadi va juda istalmagan. Tarjimada, shuningdek, ketma-ket tarjimada, tarjimonning oldindan tarjima qilingan matnga ega bo‘lgan holatlar juda kam uchraydi va egozadacha spikerning nutqi orasidagi intervalda uni aniq o‘qish uchun kamayadi. Bir martalik yoki ketma-ket tarjima foydasiga tanlov vaziyatga, ta‘qib qilinadigan maqsadlarga va tarjimonning tegishli malakaga ega bo‘lishiga bog‘liq. Tarjimonlar to‘liq izchil tarjimaga ega bo‘lib, ishonchli va noaniq holda katta davrlarni jamoatchilikka tarjima qila olishadi. Shuning uchun haqiqiy tarjima amaliyotida maxsus sinxron uskunalarsiz tarjima yoki ma‘lum bir tezlashtirilgan, yarim sinxron tarjima ustunlik qiladi. Tarjima qilinganida, tarjimonning jonli yuki ushbu ketma-ket tarjimaga qaraganda ancha past. Shu ma‘noda, tarjima tarjimasi, ehtimol, ketma-ket tarjimaning soddalashtirilgan versiyasi sifatida qaralishi mumkin. Shu bilan birga, vaqt o‘tishi bilan va ketma-ket tarjima bilan, ma‘ruzachi tarjimon bilan ishlash qobiliyatiga, pauza qilish va semantik akslarni aniq belgilashga bog‘liq.

Notalarni qanday olish kerakligiga turli xil yondashuvlar mavjud bo‘lsa-da, barcha olimlar bir xil narsani ta‘kidlashadi - yozuvlarni olib borish tarjimon uchun ajralmas yordam bo‘lib, ketma-ket tarjima qilishda muhim rol o‘ynaydi. Birin-ketin izohlash usulini hisobga olsak, tarjimon o‘z xotirasini tiklaydigan biron bir narsani yozmasdan 10 dan 60 daqiqagacha davom etadigan nutqni eslay olmasligi aniq. Gillining so‘zlariga ko‘ra, "ketma-ket tarjimada olingan yozuvlar nutqning skelet tuzilishini anglatadi" [19,6 b.]. "Notepardni olish maqsadi ko‘pincha notepadga mavhum, global darajadagi kontseptual ma‘noni anglash jarayoni sifatida tavsiflanadi" [11,208 b.]. Teylor Bouladon rozi: "maqsad g‘oyalarni aks ettiruvchi eslatmalarni yozib olish, shunda ular xotira o‘rni bo‘lib xizmat qilishi mumkin".[25, 68 b.]

Notalar funktsional bo‘lishi uchun ular shaxsiy bo‘lishi kerak, shuningdek, talqin qilinishi kerak bo‘lgan nutqni osonlikcha qaytarib olishga imkon yaratadi. Shu sababli, yozuvlarni yozib olish bo‘yicha ko‘plab kitoblar yozilgan bo‘lsa ham, haqiqatan ham tarjimonlar ulardan samarali foydalanish imkoniyatiga ega

bo'lishlari uchun o'zlarining yozuvlar tizimini ishlab chiqishlari kerak. Seleskovich ta'kidlaganidek, maksimal darajada kontseptual tarkibni olish uchun har qanday shaklda eslatmalar minimal bo'lishi kerak.[22,124 b.] Nolan ta'kidlaganidek "yozuvlarning shaxsiy tizimini ishlab chiqish, shuningdek, sharhlash jarayonining muhim jihati bo'lgan so'zlar va iboralarni umumlashtirish va ramzlash odatini shakllantirishga yordam beradi.[21, 294 b.]. "Albl-Mikasa va Kohnda shuni o'qishimiz mumkinki, yozuvlarni yozib olish, odatda, amaliy mashg'ulotchilar tomonidan manba matnlarini tushunishning bir qismini xotiradan olishga yordam berish uchun amaliyotchilar tomonidan ishlab chiqilgan qo'llab-quvvatlovchi uslub sifatida qabul qilinadi. [12, 258-259 b.]. Mutaxassis adabiyotlarda asosan inkor etilmaydigan uchta asosiy printsiptni aniqlash mumkin: Iqtisodiyot: har qanday belgi imkon qadar qisqa va qisqa bo'lishi kerak. Bir zumda tutib qolish: xotiradagi zo'ravonlikni, agar tarjimon yozuvlarni bir qarashda o'qiydigan bo'lsa, engillashishi mumkin. Individuallik: qayd yozuvlari hech qanday majburiy qoidalar yoki qoidalar bilan tartibga solinmaydi. Umuman olganda, uning funksiyasini qo'llab-quvvatlaydigan yoki sub'ektiv ravishda seziladigan har qanday narsaga yo'l qo'yiladi.

Ketma-ket tarjima qilishning 3 ta asosiy prinsipi mavjud: Anglash, tahlil qilish va qayta ifoda qilish.[14, 223 b.].

Anglash prinsipida so'zlar emas, fikrlar tarjima qilinishi kerak. Agar tarjimon so'zlovchiningnutqidagi biron bir so'zning tarjimasini biimasa, u bu so'zning ma'nosini kontekstdan anglab yetishi zarur. So'zlovchining nutqini e'tibor bilan tinglash juda muhimdir. Ma'noni eslab qolish uchun asosiy fikrlarni va ular orasidagi bog'lanishlarni bilish muhimdir.

Har qanday nutqda 2 ta asosiy lahza majud. Ular nutqning boshlanish va tugashidir. Tarjimon aynan shularga o'z e'tiborini qaratishi lozim. Agar u aniq bo'lmasa va o'tkazib yuborgan bo'linsa, so'zlovchiga fikringizni oydinlashtira olasizmi? deb savol bering. Tarjimon so'zlovchining fikrini o'zining so'zlari orqali ko'proq ifoda etsa, tarjimaning sifati yahshiroq bo'ladi. Tarjimon ko'proq ijodiy yondoshsa, uning tarjimasi to'g'ri bo'ladi.

Daniel Gile “Tarjimadagi taniqli, takroriy qiyinchiliklarni tushuntirish va o'quvchilarga ularni engish uchun berilgan maslahatlarni tushuntirish uchun” harakat modellarini ishlab chiqdi.[16, 123 b.]. U dastlab ularni sinxron tarjima qilish uchun ishlab chiqdi, ammo birinchi modelning o'zgartirilgan versiyasini ketma-ket tarjima qilish uchun ham ishlatish mumkin. Uning o'zi ta'kidlaganidek, ular "aslida didaktik bo'lib, talaba tarjimonlari tomonidan darhol anglab etiladigan qilib yaratilgan". Ushbu modelga ko'ra ketma-ket tarjima qilishning ikki bosqichi mavjud, ularni aniq ajratib ko'rsatish mumkin.

Birinchi bosqich - tushunish bosqichi (tinglash va yozuvlarni qabul qilish), ikkinchi bosqich - nutqni ishlab chiqarish (yoki isloh qilish). Gilda birinchi bosqichda, tarjimon nutqni tinglashi, uni tahlil qilishi va qaydlar yozishi tushuntirilgan.[16,123 b.]. To'rtta harakatni ajratish mumkin: L - tinglash va tahlil qilish, N-eslatma, M- qisqa muddatli xotira operatsiyalari va C-muvofiqlashtirish. Xotirani qayta ishlash harakati "tinglangan vaqt bilan uni yozib olish paytigacha bo'lgan vaqt" ni anglatadi. Biroq, ketma-ket birinchi bosqichda ishlab chiqarish bo'yicha harakatlar bor va u "notalar ishlab chiqarishga bag'ishlangan". Gilliesda tushuntirilganidek, talabalar tarjimonlari uchun eng ko'p uchraydigan muammo shundaki, aqliy qobiliyatimiz va ko'p sonli jalb qilinganligimiz sababli, tarjimonlar manba nutqini tinglay olmaydilar va shu bilan birga uni yoza olmaydilar, chunki ular o'ylaydilar.[17.254 b.]. uni qanday qayd qilish haqida juda ko'p narsa bor va diqqat bilan tinglamang. Shuningdek, ko'pincha ular aytilgan gaplarni eshitishmaydi.

Ikkinchi bosqichda uchta harakatni ajratish mumkin: eslab qolish, o'qish-eslatmalarni o'qish, ishlab chiqarish. Qabul qilingan qaydlar, shu tariqa birinchi bosqichda yozib olish, izohlashning ikkinchi bosqichida muhim rol o'ynaydi, chunki agar eslatma yaxshi bo'lsa Remning ishlov berish qobiliyati pasayishi mumkin. "Notalar bir necha oddiy tartib qoidalariga binoan olinganida, nutqning mantiqiy tuzilishi to'g'risida xotiraning vizual stimulyatori sifatida ish olib borishini taxmin qilish mumkin".[23, 123 b.]. Ketma-ket tarjimada aniq notalar sahna yo'nalishlari bilan taqqoslanadi, chunki ular tarjimonga "qachon to'xtash

kerak, qachon urg'u berish kerak va qachon bo'lmasin". Ushbu modelga ko'ra, ketma-ket sharhlash, agar mavjud imkoniyatlar umumiy ishlov berish talablaridan yuqori bo'lsa, muammosiz davom etadi.

Gerver [22, 55 b.]. tarjimon vazifasini "og'zaki ma'lumotlarni olish, saqlash, o'zgartirish va uzatishni o'z ichiga olgan inson ma'lumotlarini qayta ishlashning juda murakkab shakli" deb belgilagan. Ilg va Lambert ta'kidlaganidek [20, 72 b.].

Lambert tomonidan o'tkazilgan chuqur ishlov berish bo'yicha tadqiqotda ketma-ket izohlash paytida, sinxron tarjima qilish, soylash va tinglash bilan solishtirganda kiruvchi materialni chuqurroq qayta ishlash sodir bo'lganligi ta'kidlangan. Gilning so'zlariga ko'ra [20, 177 b.]. tarjima qilishning birinchi bosqichida tinglash va tahlil qilish qobiliyatiga bo'lgan talab yuqori bo'lganda, tarjimon olingan ma'lumotlarning miqdorini kamaytirish orqali kognitiv yukni kamaytirishi mumkin.

Boshqa tomondan, notalarni qo'lda olish xususiyati tufayli, jarayon ko'p vaqt talab etadi, ya'ni qisqa muddatli xotira nuqtai nazaridan kognitiv yuk ko'proq bo'ladi va bu tinglash va tahlil qilish uchun mavjud imkoniyatlarning pasayishiga olib keladi. "Bundan kelib chiqadiki, ishlov berish qobiliyati nuqtai nazaridan yozuvlarni yozib olish juda muhim, bu Rozan (1956-yil) dan Matyssekgacha (1989) [20, 178 b.]. tomonidan yaratilgan adabiyotning katta hajmini tushuntiradi va asoslaydi." [20, 178 b.]. Seleskovich tarjimonlar o'z e'tiborlarini ma'lumotni kontseptual qayta ishlash va yozuvlarni olish o'rtasida ajratishlari kerak, ikkinchisi tushunish jarayonlari uchun zarur bo'lgan e'tiborni chalg'itmasligi kerak.[22, 124 b.]. Gilda ta'kidlanganidek, tarjimonlar o'zlarining yozuvlarni qayta ishlash qobiliyati va vaqt talablarini qanday kamaytirishi va o'zlarining yozuvlarini xotirani mustahkamlovchi sifatida muvaffaqiyatli ishlatishlari haqida o'ylashlari kerak. [20, 178 b.].

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, yozib olish ko'nikmalari xotira bilan chambarchas bog'liq, chunki ular uni "tashqi saqlash moslamalari sifatida (masalan, raqamlar va nomlar uchun)" va yodlangan kontseptual tuzilmalar yoki

hissiyot naqshlarini olish uchun yordam sifatida xizmat qiladi " [22, 124 b.]. Poxackerning so'zlariga ko'ra, konferentsiyaning dastlabki kunlarida tarjimonning uzoq muddatli xotirasi va yozib olish qobiliyati tarjimon jarayonining asosiy jihatlari sifatida ta'kidlangan. Kintch uzoq muddatli xotirani "inson biladigan va eslaydigan barcha narsalar, epizodik xotira, semantik xotira, shuningdek deklarativ va protsessual bilimlar" deb ta'riflaydi.[22, 124 b.]. Garchi ularning murakkabligi tufayli ketma-ket tarjima qilish bilan bog'liq bilim mexanizmlari to'liq o'rganilmagan bo'lsa-da, "ketma-ket tarjima qilish uchun yozuvlarni to'plash uzoq vaqt davomida resurslarni boshqarish (" qisqa muddatli ishlov berish ") masalasi. muddatli saqlash "[22, 124 b.].

Talabalar tarjimonlarining tajribasi yo'qligi sababli, qobiliyatlarni boshqarish bilan bog'liq muammolar yuzaga keladi, bu esa noto'g'ri yozilgan yozuvlarni keltirib chiqaradi va natijada ularni izchil tarjima qilishning sifati past bo'ladi. Buni hisobga olgan holda bir qator tadqiqotlar o'tkazildi (masalan, Gile 1991a, Andres 2002). Poxackerning [16,124 b.]. ma'lumotlariga ko'ra, 14 ni o'z ichiga olgan Andres tadqiqotida professional tarjimonlar va 14 talaba tarjimonlari, u tarjimaning birinchi bosqichida ishlov berish paytida haddan tashqari yuklash, yozuvlarning etarli emasligi, e'tiborni jiddiy talablar qo'yganligi sababli talabalar o'zlarining yozuvlarini etarlicha tez yoza olmayotganliklari sababli tushganligini isbotladi. 6 sekundgacha orqada qoldiring va yozuvlarida bo'sh joy qoldiring. Gile (1991a) sinfida o'tkazilgan tajriba shuni ko'rsatdiki, talabalar tarjimonlari notalarni yozib olayotganda, izohsiz izohlash bilan solishtirganda, nutqni o'qishda ko'proq nomlarni qoldirib ketishgan.

Izohlar olinishi kerak bo'lgan tilga tegishli bo'lsa-da, bir qancha imkoniyatlar mavjud, ya'ni tarjimonlar o'zlarining tillarida, maqsadli tilda, ushbu ikkalasini aralashgan holda, o'z ona tillarida yozuvlarni olishlari mumkin (bu manba bo'lishidan qat'iy nazar). til, maqsadli til yoki ba'zi holatlarda ikkala tilning ikkalasi ham) yoki uchinchi tilda yozuvlarni yozib olish uchun tilni tanlash sohasidagi ikkala nuqtai nazar "tilning umumiy tanloviga taalluqli ko'rinadi (ya'ni. Ushbu matnning butun tilini tanlash) va ikki tilga - asosiy tilga va maqsadli tilga

e'tibor qarating »(Baschjyk va Hanusiak 2010). Birinchi guruh, Dam [15, 256 b.]. ko'rsatganidek, maqsadli tildan foydalanishni maslahat beradi: Maqsadli tildan foydalanishning ahamiyati bir necha bor ta'kidlangan (masalan, Gerbert 1952; Rozanv1956; Seleskovich 1975; Seleskovich & Lederer 1989; Mikkelson1983; AIIC 1994) chunki bu variant tarjimonni manba tilidagi nutqning tashqi ko'rinishidan uzoqlashtirishi va shu sababli matnni yaxshiroq qayta ishlashga majbur qilishi va maqsadli til nutqini ishlab chiqarishni osonlashtirishi his etilmoqda. Boshqa holat (manba tilidan foydalangan holda) “Kirchoff 1979; 1988 yil;

Aleksieva 1993; Gile 1995 "[15, 256 b.]. va shuni asoslab, tilni o'zgartirganligi sababli, tarjimon birinchi bosqichda, ya'ni spiker tomonidan ishlab chiqarilganidan farqli o'laroq, haddan tashqari yukni boshdan kechirmoqda. "Bundan tashqari, ba'zi bir tarjimon o'qituvchilarning ta'kidlashicha, ularning talabalari maqsadli tilda notalarni yozib olishganida ancha yomonlashadi boshqalar. Aleksieeva, boshqalari esa talabalar manba tilida yozishda sust o'qiydilar. Bu eng munozarali masalalardan biri. Bir nechta qarama-qarshi fikrlar mavjud. Ba'zi bir mualliflarning fikricha, yozuv dastlabki tilda, boshqalari esa tarjima qilingan tilda bo'lishi kerak. Uchinchisiga ko'ra, ro'yxatga olish tizimi o'rganilgan tilda va to'rtinchidan, ingliz tilida eng ko'p so'zlashadigan til sifatida, ko'pchilik tomonidan qabul qilingan qisqartmalar. Beshinchisi, aralash til eng maqbul variant deb hisoblashadi. Ammo bu masalada, albatta, hamma narsa tarjimonning xohishiga bog'liq.[18, 134 b.].

Shu bilan birga rus tiliga asoslangan kursiv tizimining muallifi Minyar-Beloruhevning so'zlariga ko'ra, uning asosiy ustunligi shundaki, tarjimon kursning yordami bilan bayonning asosiy g'oyasini qisqacha tuzatishi va keyin uni iloji boricha asl nusxaga qog'oz nuqtalarida yaqinlashtirishi mumkin.

Yozib olish tizimini o'rganishga kirishdan oldin, vositalarni to'plash va vaziyatni tahlil qilish orqali unga ehtiyotkorlik bilan tayyorgarlik ko'rish kerak. Tadqiqotchilar yozuvlarni tashkil qilishning turli xil variantlarini taklif qilishadi, ulardan birini E. Alikina taklif qilgan.[18, 234 b.].

Tarjima kursivi ketma-ket tarjimada, shuningdek, ikki tomonlama tarjimada qo'llaniladi. Bunday holatlarga misollar: konferentsiyalarda, prezentatsiyalarda, ma'ruzalarda (monologik ketma-ket tarjima uchun); rasmiy suhbatlar, intervyular, muzokaralar (ikki tomonlama tarjima uchun).

Yozishni nutqning boshlanishi bilan birga boshlash tavsiya etiladi, ammo shu bilan birga suhbatdoshning g'oyasini qo'lga kiritish uchun boshida pauza qilish taqiqlanmaydi.

Asosiysi, nutq va yozuv bir vaqtning o'zida tugaydi va tarjimon pauza paytida qog'ozga yozilgan fikrni aytdi.

Ovozga kelsak, birinchi jummalarga alohida e'tibor qaratish tavsiya etiladi, chunki ular juda ko'p ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Bayonotning birinchi qismini batafsil yozgandan so'ng, tarjimon quyidagi iboralarni qisqa qilib yozish imkoniyatiga ega bo'ladi, chunki ko'p narsa allaqachon aniq bo'ladi.[19.104 b.].

Tarjimalarni yozib olish uchun zarur bo'lgan vositalar. Imkoniyatni inkor etib bo'lmaydi Dastlab, bu savol muhim emas. Shunga qaramay, har bir tafsilot yozib olishda muhim ahamiyatga ega ekanligini yodda tutish kerak va tarjimon ishini oqilona qiladigan har qanday vositalardan foydalanish kerak.[23, 56 b.].

Shu bilan bir qatorda zamonaviy eslatmalarni yozishning elektron usullari ham mavjud bo'lib ko'plab olimlar bu masalada ish olib borishgan va quyidagilardir usullardir:[21, 102 b.].

1) Outline usuli

Outline usuli kollej o'quvchilari uchun yozuvlarni yozib olishning eng yaxshi va eng mashhur usullaridan biridir. Bu sizning qaydlaringizni tuzilgan shaklda tartibga solish, keyinchalik ko'rib chiqish va tahrir qilish uchun ko'p vaqtni tejashga imkon beradi. Nomidan ko'rinib turibdiki, ushbu usul turli xil mavzular va ularning subtopiklarini ifodalash uchun o'q nuqtalari yordamida yozuvlarni kontur shaklida tuzishni talab qiladi. Ushbu usul har xil vaziyatlarda ishlatilishi mumkin, ammo ma'ruza yoki konfirensiyalarga nisbatan aniq tuzilishga ega bo'lsa yaxshi ishlaydi.

2) Kornel usuli

Bu turli xil vaziyatlarda qo'llanilishini topadigan noyob yozuv usuli. Uni boshqa usullardan ajratib turadigan narsa bu sahifa tuzilishi. Sahifa sarlavha va sana (ixtiyoriy) uchun yuqoridagi bitta qatordan boshlanib, o'rtada ikkita ustun bilan birga uchta yoki to'rt qismga bo'linadi. 30% kenglik chap ustunda, qolgan 70% o'ng ustunda saqlanishi kerak.

Konfirensiyadagi barcha yozuvlar asosiy yozuvlarni qabul qilish ustuniga kiradi. Chap tarafdagi kichik ustun - sharhlar, savollar yoki amaldagi eslatmalar haqida. Ma'ruzadan so'ng, siz sahifaning asosiy g'oyalarini pastki qismda qisqacha bayon qilish uchun bir oz vaqt sarflashingiz kerak, bu sizning ko'rib chiqish va o'qish jarayoningizni juda tezlashtiradi. Eng yaxshi tomoni shundaki, ko'p odamlar shu kabi xulosani yozayotganda ma'lumotlarni eslab qolishadi.

3) Boks usuli

Ushbu usul hali ham noma'lum bo'lishi mumkin, ammo tobora ommalashib bormoqda. "Boxing Method" atamasi bizning foydalanuvchilarimizdan biri tomonidan ishlab chiqilgan va u ushbu usulni qanday ishlatgani haqida GoodNotes blogida maqalalar yozilgan. Bir-biriga bog'liq bo'lgan barcha eslatmalar qutiga birlashtirilgan. Eslatmalarning har bir bo'limi uchun alohida quti ajratilgan bo'lib, unda o'qish va ko'rib chiqishga sarflanadigan vaqt qisqartiriladi. Bizning iPad-dagi qayd yozuvlari yaxshi qo'llanmalarimiz GoodNotesayniqsa ushbu usul uchun foydalidir, chunki sahifadagi tarkib keyinchalik qayta tartiblanishi yoki hajmini o'zgartirishi mumkin. Shunday qilib, siz odatdagidek eslatmalarni yozib qo'yishingiz va keyin ularni alohida qutilarga belgilashingiz uchun ularni tartiblashingiz mumkin. Raqamli qaydlarni hisobga olish, sahifani kattalashtirishga imkon beradi, bu esa ko'rib chiqish paytida bir vaqtning o'zida bir mavzuga diqqatni jamlashga yordam beradi.

4) Charting usuli

Bu yodda tutish uchun juda qulay usul bo'lib, ko'p ma'lumotni faktlar va statistik ma'lumotlarda o'z ichiga oladi, ularni yodlab olish kerak. Ma'lumotlar jadval yoki elektron jadvalga o'xshash bir nechta ustunlarda tashkil etiladi. Har bir ustun satrlarni osongina taqqoslaydigan noyob toifani anglatadi.

5) Xaritalash usuli

Ma'ruza mazmuni qizg'in bo'lsa, xaritalash usuli eng yaxshi ishlaydi. Bu sizning qaydlaringizni filiallarga ajratish orqali tartibga solishga yordam beradi, bu sizga mavzular o'rtasida munosabatlarni o'rnatishga imkon beradi. Xaritaning yuqori qismida asosiy mavzuni yozishdan boshlang. Pastga tushganda, uni chap va o'ngdagi subtopiklarga bo'lishni davom eting.

Ikkinchi bob bo'yicha xulosa

Ma'lumki ketma-ket tarjima jarajonida yozuvlar birikmasi asosiy tarjimonning yordamchisi hisoblanida va unga tarjimaning tinglovchiga tog'ri va aniq yetkasib berishini taminlaydi.

Ketma-ket tarjimada yozuvlarni alohida sistemasi sifatida o'rganish ketma-ket tarjima, balki sinxron va visual tarjima uchun ham katta ahamiyat kasb etadi. Chunki turli yozuv lug'atlari tuzish jarayonida albatta yozuvlar qisqartmalari sistemasi aniqlanadi hamda unga asoslaniladi. Ketma-ket tarjima o'zining alohida yozuv sohasi yoki sistemasiga ega ekanligi so'nggi yarim asr mobaynida yetuk olimlarimiz tomonidan ta'kidlab o'tildi. Ketma-ket tarjimonning yozish tizimi o'ziga xos xususiyatlarga ega. U o'z birliklarining hosil bo'lishiga ko'ra yozuvlar tizimdan farq qiladi, chunki yozuvlar turli hil qisqartmalardan tashkil topadi, strukturasi ko'ra qisqartmaviy birikma yoki turli hil belgilarga teng bo'ladi. Ketma-ket tarjimadagi yozuvlar turli to'liq va belgilersiz kelishi doimiy tarjima bilan umumiy o'xshashlikdir, lekin ketma-ket tarjimadagi birikmalarning tuzilishiga ko'ra, ba'zilar yozma va badiiy tarjimaga yaqin turadi.

Hozirgi zamon tilshunosligi nuqtai nazaridan olib qaralganda ketma-ket tarjima alohida fan sifatida tan olingan bo'lsada u bevosita leksikologiya, grammatika, stilistika, fonetika, til tarixi, falsafa fanlari tarixi, mantiq hamda mamlakatshunoslik fanlari bilan aloqadorlikda rivojlanib bormoqda.

Ketma-ket tarjima buyuk olimlarning ilmiy izlanishlari, kitoblari bilan munosib bellashib, umumiy tarjima shoxasiga jon baxsh etib kelgan. Bundan tashqari, ketma-ket tarjima va tarjima jarayonida yozuvlar sxemasi va ularning

belgilarini aniq tartibda belgilash orqali tarjimonlarga o'rgatilsa va ko'plab manbalar ishlab chiqilsa ko'pina tarjimonlar uchun qulayliklar bo'lar edi.

Mittinglar va xalqaro konfirensiyalarda tarjimonning bilib va tarjimonlik mahorati yorqinroq nomoyon bo'ladi. Tarjima jarayonidagi yozuvlarni sxemasini bilish tarjimonning qanchalik tez va sifatli tarjima qilishdek qobiliyatini xalqaro tarjimonlarga ko'rsata olish imkoni berilardi va bizning til bilish va tarjima qilish sohasidagi obro'–e'tiborimizni oshiradi.

Shunday qilib, tarjimali kursivning rivojlanish tarixini tahlil qilib, ma'lumotni qayd etishning ushbu usulini yaratuvchilar - Jenevadagi mashhur tarjimonlar maktabining vakillari: J. Herbert va J.F.larning hissasini ta'kidlash kerak. Rosana Zamonaviy olimlar tomonidan yozilgan yozuvning asosiy elementlari: g'oyalarni ajratish, qisqartirishlardan foydalanish, o'q bilan bog'lab qo'yish, ish tashlashni rad etish, "qadam" ning ostiga, vertikal ravishda joylashishini ta'kidlaydigan o'z asarlari asosida (RK Minyar-Beloruhev, D. Seleskovich, E .N. Sladkovskaya) keyingi ishlanmalar bir qator fanlardan: eksperimental psixologiya, neyropsikologiya, qiyosiy tilshunoslik va boshqa fanlardan foydalangan holda olib borildi.[41.145 b.]. Bu universal tarjima kursivini o'rganishni butunlay yangi bosqichga olib chiqish va tarjimonning izchil tarjimada eng qulayligi uchun tarjima semantografiyasini optimallashtirishga imkon berdi.

III-BOB

YOZUVLARNI KETMA-KET TALQIN QILISHDA TAYYORLASH VA TASHKIL QILISHNING ASOSIY BOSQICHLARI

3.1 Yozib olishning asosiy printsiplari

Notalar haqida emas, balki so'zlar bilan ta'kidlash - bu yozuvlarni tayyorlash bo'yicha adabiyotdagi eng muhim qoidalardan biridir. Rozan eslatma yozishni kashshoflaridan biri sifatida ta'kidlaydi: eng muhimi, so'zni emas, balki fikrni tarjima qilish. [23, 15 b.]. Tarjimon matnning boshqa tilidagi nusxasini darhol ishlab chiqishi kerak, chunki bu tarjimani yanada ishonchli qiladi. U so'zlarni ifoda etadigan tez-tez chalg'itadigan cheklovlardan xoli bo'lishi kerak. Gillies fikrlarning ikki turi mavjudligini ta'kidlaydi. [17, 35 b.]

Birinchi tur, "kimga nima qilganini" va "yozuvlarni yozib olish uchun" bizga ma'lumot beradigan "xabarning qismlariga" tegishli, u ushbu kitobni "O'zining qaydlari" kitobidagi g'oyaning atamasi sifatida belgilaydi. [26, 35 b.].

Ikkinchi tur - bu Rozan ta'riflagan g'oyalar va ular so'z yoki iboraning asosiy ma'nosini anglatadi. Gilli bu g'oyalarni "tushunchalar" deb ataydi. [16, 35-36 b.]. U xabarni g'oyasini aniqlashga yordam beradigan "kimga nima qildi" degan savolga javob - bu jumlar, shuning uchun uning asosiy birliklari - mavzu, fe'l va ob'ekt. Boshqacha qilib aytganda, Gilles tarjimon ta'kidlab o'tishi kerak bo'lgan fikr har doim SVO guruhidan iborat ekanligini ta'kidlaydi. U tan olganidek, tilni tavsiflashda ishlatiladigan ta'rifni "egib" va ob'ektlarni olish uchun "bo'lish" va "bor / bor" fe'llariga ruxsat berdi. Shuningdek, u to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita ob'ekt o'rtasida hech qanday farq qilmaydi. Agar ob'ekt bitta so'z emas bo'lsa [11,125 b.]. lekin butun ibora (odatda nutq yoki fikr fe'llaridan oldin: "ayting", "o'yla", "e'lon qil", "ko'rib chiq" yoki "o'sha", "qaysi", "kim" kabi so'zlar, tarjimon biron bir belgini belgilab, SVO guruhiga ajratib, keyin uni qayd qilishi kerak. Imkoniyatni inkor etib bo'lmaydi. Dastlab, bu savol muhim emas. Shunga qaramay, har bir tafsilot yozib olishda muhim ahamiyatga ega ekanligini yodda tutish kerak va tarjimon ishini oqilona qiladigan har qanday vositalardan foydalanish kerak.

Ikki tomonlama tarjima sharoitida, tarjimon stolda o'tirish imkoniyatiga ega bo'lganda, gorizontal ravishda yotqizilgan va uchta teng qismga bo'lingan holda A4 varag'idan foydalanish kerak. Ushbu tartibga solish sizga ancha uzun bayonni yozib olishga imkon beradi, yozilgan nutqning har qanday lahzasini osongina topib, uni aylantirmaslik kerak. Bu erda E.V. Alikina yozuvlarning bir-biriga yopishmasligi uchun varaqning bir tomoniga ma'lumot yozishni maslahat beradi.

Agar tarjimon mikrofon oldida turgan bo'lsa va u stolga suyanib, kichikroq formatdagi daftarni yozib olish imkoniga ega bo'lmasa, lekin har doim qattiq qopqoqda bo'lsa, og'irlikdagi yozuv uchun qulaydir. Shuningdek, E.V. Alikina sahifani tezlashtirish uchun bahorda daftarni olishni maslahat beradi.

Yozish vositasining o'ziga kelsak, buning uchun silgi bor qalamlar (ma'lumotni sozlash uchun) yoki yorug'lik qalamlari eng mos keladi.[18, 23 b.].

Yozuv tili:

Bu eng munozarali masalalardan biri. Bir nechta qarama-qarshi fikrlar mavjud. Ba'zi bir mualliflarning fikricha, yozuv dastlabki tilda, boshqalari esa tarjima qilingan tilda bo'lishi kerak. Uchinchisiga ko'ra, ro'yxatga olish tizimi o'rganilgan tilda va to'rtinchidan, ingliz tilida eng ko'p so'zlashadigan til sifatida, ko'pchilik tomonidan qabul qilingan qisqartmalar. Beshinchisi, aralash til eng maqbul variant deb hisoblashadi. Ammo bu masalada, albatta, hamma narsa tarjimonning xohishiga bog'liq.[15, 123 b.].

Qog'ozda ko'rsatilgan ma'lumotlar:

Tarjimadagi eng to'liq rasmni qayta tiklash uchun ma'nosi kontekstdan aniq bo'lgan yoki xotirada osongina takrorlanadigan "bo'sh" so'zlarni yozishdan bosh tortish kerak. Tarjimon uchun yozayotganda bayonning asosiy g'oyasini, aniq so'z birikmalarini (to'g'ri nomlar, hafta va oy kunlari nomlari, raqamlar) etkazadigan so'zlar muhimdir. Moddiy va mantiqiy aloqalarni elementlar o'rtasida etkazish ham muhimdir. Tarjimon uchun yozishda telegraf uslubi qisqa va tushunarli bo'lgan rol modelidir. Hodisalarning vaqt ketma-ketligini eslash kerak (semantik davrlar).

Asosiy kursiv usullari:

1) semantik tahlil

Semantik tahlil - bu xotiraning kuchli tomonlaridan tashkil topgan matnning asosiy g'oyasini, uning "iqtisodiy" tahririni tanlash. Xotirani qo'llab-quvvatlash nuqtalarini yaratishning uchta usuli mavjud:

1) Katta semantik yuklamaga ega so'zlarni tanlash (xorijiy nomlar va familiyalar, geografik nomlar va boshqa tegishli nomlar, shuningdek raqamlar)

2) Transformatsiya usuli (shaxssiz jumalarni aniq shaxsiy tarkibga aylantirish, murakkab so'zlar va konstruktsiyalarni sodda sinonimlarga almashtirish)

3) kabartmalı so'zlarni tanlash (alohida hissiy rangga ega bo'lgan yoki haqiqatga ega bo'lgan so'zlarga urg'u berish).

4) qisqartirilgan xat yozuvi.[49, 115 b.].

"Iqtisodiy" so'zlar o'z navbatida qisqartirilishi mumkin bo'lgan so'zlardan iborat. Shu sababli, ko'p so'zlarda (ayniqsa uzun so'zlarda) qo'shimcha harflar borgan o'xshaydi. Shu sababli, barcha harflarni bir so'z bilan yozish tavsiya etiladi. Shu bilan birga, rus tilining o'ziga xos xususiyati ma'lumot olishning boshlang'ich nuqtalari bo'lgan birinchi harflarsiz bajarishga imkon bermaydi. Masalan, rus tilida pr bilan boshlanadigan so'zlar - 2500 dan ortiq. Buning o'rniga, masalan, tarjimada butun so'zni takrorlashga imkon beradigan so'z o'rtasidagi unli tovushlardan voz kechishingiz mumkin. Bundan tashqari, siz er-xotin undosh tovushlarni chiqarib tashlashingiz mumkin, va eng keng tarqalgan prefiks va suffikslarni bitta belgi bilan almashtirish mumkin (masalan, -tion va -ion, -logiya va mantiq, filo va filo, psixo va psixo).[51, 134 b.].

Siz yozuvlarni teleskopik nomlardan foydalanib qisqartirishingiz mumkin. Masalan, sahifa - sahifa, ehtimol - m. va boshqalar.

Qisqartirish yozuvlarni qisqartirishning yana bir mashhur usulidir. Masalan, AQSh, Favqulodda vaziyatlar vazirligi, Ichki ishlar vazirligi va boshqalar.

Iqtisodiy yozishda muhim nuqta bu raqamlardir. Raqamlarni mohirlik bilan yozib olsangiz, yozishni bir necha bor kamaytirasiz.[48,134 b.]. Masalan:

1) raqamlar:

15 "15 ming

15 "15 million

15 "" "15 milliard

2) tartibli:

1) "15 birinchi

B) "03 "15 2003 yil boshi

0 "3 "15 2003 yil o'rtalari

03 "15 2003 yil oxiri

4) oyning nomlari:

I - yanvar, II - fevral, III - mart, IV - aprel va boshqalar.

5) hafta kunlari nomlari:

Dushanba - Seshanba? - chorshanba va boshqalar.

3) Yozuvlarni vertikal tartibga solish printsipli

Yozuvlar xotiraning vizual qo'llab-quvvatlanishini anglatadi. Shuning uchun ko'zni ushlaydigan va ko'rish idrokiga xalaqit bermaydigan kuchli nuqtani topish juda muhimdir. Vertikal yozishni samarali deb hisoblash mumkin, chunki bunday yozuv vaqtni tejashga yordam beradi (qo'lingizni chapdan o'ngga va orqaga siljitishga hojat yo'q) va fikrlarni leksik aloqada guruhlarga birlashtirishga imkon beradi.[34,109 b.]. Shuningdek, vertikal qayd etish samaradorlikka lingvistik ehtimollikni qo'shadi. Lingvistik ehtimollik - bu ma'lum bir hodisaning nutqida, u yoki boshqa til birliklarining paydo bo'lishi ehtimoli. Bunday holda, tarjimon uchun eng muhim so'z bu kalit sintaktik funktsiyalarni bajaradigan so'zlar tartibidir. To'g'ridan-to'g'ri so'z buyrug'i ko'p hollarda predmet guruhi birinchi bo'lib, keyin predikat guruhi kelishini anglatadi. Taklifni tahlil qilish va qayta ishlash nafaqat uning grammatik asoslarini hisobga olgan holda, balki yanada ixcham so'zlarni topish maqsadida ham amalga oshiriladi. Bu, ayniqsa, uzoq jumlar uchun foydalidir, chunki bunday usul jumladagi voqealar zanjirini tasvirlash uchun asosiy g'oyani va bosqichma-bosqich ajratib ko'rsatishga imkon beradi. R.K.Minyar-Beloruhev birinchi navbatda predmet guruhini, ikkinchi o'rinda (pastda va bir oz o'ngda) predikat guruhini qo'yishni taklif qiladi.[44, 123

b.]. Jummalarning ahamiyatsiz a'zolariga kelsak, ular ular murojaat qiladigan so'zning o'ng tomonida joylashgan (agar bu kelishilgan ta'rif bo'lmasa). Agar bir nechta so'z bitta so'zga tegishli bo'lsa, ular bir hil yoki yo'qligidan qat'i nazar, ular bir-birining ostidan yoziladi. Qavslar ichida ko'rsatilgan taklifning alohida a'zolari taklif qilinadi.

Murakkab jummalarni ikki yoki undan ortiq oddiy jumlar deb hisoblash mumkin. Shunga ko'ra, ushbu oddiy jummalarning har biri satr boshidan boshlab birining ostiga, ikkinchisiga pastga yoziladi.[34, 107 b.].

Eng katta qiyinchilik - murakkab jummalarni yozib olish. R.K.Minyar-Beloruhev murakkab jummalarni yozib olishning quyidagi xususiyatlariga e'tibor qaratadi:[45, 45 b.].

1) yo'g'on ichak funktsiyalari. Jumladagi yo'g'on ichak - bu gapning qismlari (kirish qismi va uni ochib beradigan davomi) o'rtasidagi bog'liqlik. Yo'g'on ichak sizga qarama-qarshi va ba'zi muhim so'zlarni yozib olishdan voz kechishga imkon beradi.

2) sabab-munosabatlar. Ular harakatlar ketma-ketligini bildiradilar va odatda kasaba uyushmalari tomonidan belgilanadi (chunki, buning natijasida va hokazo) .. Tarjima yozuvlarida ular qiya chiziq bilan ifodalanadi.

3) Nisbiy topshirishlar. Ba'zida nutqda ikki xil jumlar uchraydi, ulardan biri ikkinchisini umumlashtiradi. Bunday takliflar nisbatan bog'liq deb ataladi. Ular osonlikcha bo'ysunadigan kasaba uyushmalari yordamida murakkab jumlag aylanadilar. Tarjima yozuvlarida ularni bir-biridan gorizontaal chiziq bilan ajratish tavsiya etiladi. Agar ikkinchi jumlada aralash predikat bo'lsa, chiziq ostiga teng belgi qo'yiladi.

4) taqqoslash. Keng ma'noda, bu statistikani taqqoslash va taqqoslash g'oyasi, shuningdek ifoda vositasi. Qog'ozga ikkita vertikal chiziqlar bilan o'rnatiladi.

5) Maqsad ko'rsatkichi. Maqsad sari harakat qilish bilan birga keladi, deb ishoniladi. Shuning uchun yozuvlarda bu harakatni "o'qlar" bilan belgilash taklif etiladi.

6) shartli inshootlar. Nutqda, odatda, bunday inshootlar "agar" yoki "vaziyatda", "taqdim etilgan" va hokazo bilan birlashtirilgan bo'lsa, ular qog'ozda inglizlar ittifoqi yoki frantsuzlar tomonidan joyni tejash uchun almashtiriladi.

7) Ishonchlilik. Grammatika, ayniqsa, harakat va maxsus shart o'rtasidagi bog'liqlikni ta'kidlaydi, ya'ni. to'siq bo'lishiga xalaqit bermaydigan shart. Bunday "imtiyoz" "imtiyoz" atamasini keltirib chiqardi. Imtiyoz g'oyasi sabab-oqibat g'oyasining teskarisidir, shu bilan u sabab-oqibat munosabatlarini yo'q qiladi. Shunday qilib, maxsus belgi paydo bo'ldi - ikki tomonlama xochli oblik chizig'i. [45, 45 b.].

8) so'roq gaplar. So'roqlovli jummalarni yozish uchun, gapning boshida joylashtirilgan teskari savol belgisini (Ispancha savol belgisi) ishlatish tavsiya etiladi. Bu birdaniga ikkita maqsadga erishishga yordam beradi. Birinchidan, taklifni tahlil qilishning dastlabki bosqichida taklifda savol borligi aniq bo'ladi. Ikkinchidan, bu taklifning so'roq qilingan a'zolarini (so'roq so'zlar va iboralar: nima? Qayerda? Qanday qilib? Qanday qilib? Qanday qilib? Qanday maqsadda? va hokazo) yozib olishni rad etishga imkon beradi.

9) asoslantiruvchi takliflar. Surishtiruvchi jumlar bilan taqqoslab, undovni oldindan aniqlash uchun, jumlaning boshida invertiratsiya qilingan undov belgisi qo'yiladi. Shuningdek, undov gaplarda maqsadli so'zlar o'rniga "o'qlar" dan foydalanish tavsiya etiladi. Oklar ikki guruhga bo'linadi: ijobiy va salbiy. Ijobiy "strelkalar" maqsadli so'zga duch keladi ("uzoq umr ko'ring", "oldinga" va hokazo), manfiy so'zlar bu so'zlarni kesib tashlaydi ("pastga", "qarshi" va boshqalar). [45, 47 b.].

10) Salbiy takliflar. Salbiy jumlar bayonlar o'rtasida bog'liqlik yo'qligini bildiradi va yo'qlikning o'ziga xos belgisi bor - bu "yo'q" zarrasi duch keladigan jumlaning a'zosidan chiqib ketish. [45, 48 b.].

11) Izohlar qatorlari. Yozuvlarni vertikal ravishda joylashtirib, so'zni takrorlamaslik va vaqtni tejash uchun bir necha marta ishlatilgan so'zni maxsus izohlar yordamida chiqarib olish mumkin.

Yozib olish jarayonini tezlashtirish uchun eng keng tarqalgan tushunchalarni umumlashtiradigan belgilar - iqtisodiy va osongina tanib olinadigan belgilar tizimini yaratishga qaror qilindi.

Belgining asosiy xususiyati uning rentabelligi, ko'rinishi va ko'p qirraliligi. Yuqoridagi narsalardan birining yo'qligi tarjimon tomonidan yozuv uchun ramzdan foydalanishning qonuniyligiga shubha tug'diradi.[24,23 b.].

1) Amalga oshirishning soddaligi va u belgilaydigan tushunchalarning ko'pligi simvol iqtisodiyoti sifatida xizmat qiladi. Masalan, tanish "O" belgisi uchrashuv, kongress, yig'ilish va boshqalar bo'lishi mumkin.

2) Belgining ko'rinishi uning tan olinishi, oddiy hayotda ishlatilish chastotasi, shuningdek eslatmada juda ko'p assotsiatsiyani keltirib chiqarishi bilan bog'liq. [24,25 b.].

3) Belgining universalligi shundaki, ular grammatik jihatdan o'ta moslashuvchan va befarqlikni ko'rsatib, leksik ma'noning tashuvchisi. Bundan tashqari, bir xil belgi turli tillardagi ma'ruzachilar tomonidan ma'no yo'qotmasdan ishlatilishi mumkin.

V.P. Berkova, grammatik ma'lumotlarning muhim qismi ortiqcha. Tarjima yozuvlari amaliyoti ushbu xulosani tasdiqlaydi. Tarjimon uchun eng muhimi vertikal belgi yordamida ko'rsatiladigan sintaktik aloqalardir. "Tasnif ma'lumotlari" yozuvlar tomonidan aniq ortiqcha bo'lganligi sababli hisobga olinmaydi, kontekstdan kelib chiqadi yoki vaziyatga tegishli emas, shuning uchun ko'rsatilmashligi mumkin. [35,23 b.].

Asosiy sintaktik munosabatlar belgilar va so'zlarni tartibga solish tartibi bilan ifodalanadi. Fe'llar sonini, otlarning jinsini va so'zlarning boshqa belgilarini ko'rsatish shart emas, chunki xotira va kontekstdan foydalanib ko'paytirish oson. Agar hozirgi vaziyatda, masalan, otning ko'pligini ko'rsatish kerak bo'lsa, uning ustiga "ikkitasi" qo'yilgan. Kirishlarda fe'llarning modal ma'nolari va predmetlari toifalarining belgilanishi grammatik ma'lumot emas.

Belgilarni tushunchalarni belgilash uslubiga qarab quyidagicha tasniflash mumkin: Tarjimon o'zi yoki boshqa kontseptsiyani belgilash uchun belgini

tanlaydi, faqat bu holda u u uchun samarali yordamchi vositaga aylanadi. Belgilar uchun mutlaqo yangi belgilar ixtiro qilinmaydi. R.K. Minyar-Beloruhev, tarjimon har kuni duch keladigan va osongina tanib, «ochib» oladigan belgilardan foydalanishni tavsiya qiladi. Ushbu printsiptga ko'ra, ramzlar uchta asosiy guruhga bo'linadi: [47,23 b.].

1) Alifbo harflari. Alifbo harflari so'z yorqin birlashmalarga olib kelmaydigan holatlarda qo'llaniladi. Odatda, birinchi harf (yoki tushunishda xatolikka yo'l qo'ymaslik uchun ikkita yoki uchta birinchi harf) ushbu so'zni belgilash uchun olinadi. Masalan, GB - UK, TN - Tennessi va boshqalar. Alifbo belgilarining etishmasligi ularning semantik chegaralarida yotadi.

2) Assotsiativ belgilar. Bu iqtisodiyot, aniqlik va ko'p qirrali talablarga eng yaxshi javob beradigan eng katta belgilar guruhidir. Ushbu guruhning ramzlari bir nechta tushunchalarga xos bo'lgan ba'zi bir belgilarga ko'ra tanlangan, ular birlashtirgan imidjda yoki birlashmalarda. [47,25 b.].

Assotsiativ belgining yorqin namunasi - bu o'q. O'q "harakat", "bir holatdan boshqasiga o'tish" degan ma'noni anglatadi. O'q yo'nalishini o'zgartirib, tarjimon "uzatish", "qabul qilish", "etkazib berish" va boshqalarni tushunchalarini belgilashi mumkin.

3) Tuzilgan belgilar. Olingan belgilarni shakllantirishning bir necha yo'li mavjud: [47,26 b.].

A) Asos sifatida qabul qilingan belgining kengayishi. Masalan, tarjima yozuvlarida "-" belgisi "gapirish", "eshittirish" degan ma'noni anglatadi. Ushbu belgini aylana shaklida aylantirayotganda, tarjimon "bosib chiqarish", "radio" ma'nolarini kengaytiradi.

B) Kuchga ko'tarilish belgisi yordamida umumiy qiymatni konkretlash.

C) Antonimik yondashuv yoki asl ramzning ma'nosini inkor etish (chizish).

D) Bir nechta manba belgilarining kombinatsiyasi. Kombinatsiya, qoida tariqasida, uning tarkibiy belgilarining ma'nosidan ko'ra ko'proq aniqroq ma'noga ega.

E) predikativ belgining ma'nosini qayta ko'rib chiqish. Shunday qilib, agar biz yana o'qlarga murojaat qilsak, yuqoriga qaratgan strelka "o'sishni", yuqoriga qaratgan ikki o'q esa quvonchni, muvaffaqiyatni, farovonlikni va hokazolarni anglatadi.

Shunday qilib, paydo bo'lgan belgilar guruhiga allaqachon tanish bo'lgan belgilar asosida yaratilgan belgilar kiradi. Ularning asosiy ma'nosi bilan ajratilgan to'rtta belgilar guruhi mavjud: [35,143 b.].

1) Bashoratli belgilar. Ushbu guruhga kiradigan belgilarning aksariyati harakatni anglatadi va shunga mos ravishda jumlada predikatdir. Ushbu guruhning asosiy belgisi - o'q, uning yo'nalishi va kontekstiga qarab juda ko'p leksik ma'nolarga ega.

Qo'shtirnoq belgilari - bu keng tarqalgan boshqa belgilar. J.-F.ga ko'ra Rosana, tirnoq - bu so'zning ramzi. U shuningdek yozadi: "Birovning so'zlari keltirilsa, ular qo'shtirnoq ichida joylashtiriladi. Shunday qilib, so'zning tabiiy belgisi tirnoqdir. "[23, 143 b.].

2) Vaqt belgilari. Ko'pincha ishlatiladigan bir nechta vaqtinchalik belgilar bitta guruhda aniqlanishi mumkin. Ushbu holatda vaqtinchalik munosabatlar vaqtning toifasi bilan bog'liq emas, balki ularning umumiy tushunchasida qabul qilinadi.

3) Modal belgilar. Spikerning vaziyatga munosabatini ifodalash uchun maxsus modal belgilar qo'llaniladi. Ular "(un) imkoniyat", "zarurat", "(un) ishonch" va hokazolarni anglatadi. [23, 144 b.].

4) Sifat belgilari. Nutqdagi ko'p so'zlarning ma'nosi yaxshilanadi yoki zaiflashadi. Masalan, kichik bir mamlakat, zaif dushman va boshqalar. Biror so'zning har xil xususiyatlarini ko'rsatish uchun sifatli belgilar ishlatiladi. Bundan tashqari, sifatli belgilar faqat sifatlarni almashtirishi shart emas. Ba'zi hollarda ular so'zning ma'nosini yaxshilaydigan yoki zaiflashtiradigan boshqa nutq qismlarini almashtirishi mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, yuqoridagi guruhlarga kiritilgan belgilar mavjud bo'lgan barcha belgilardan uzoqdir. Tasniflashda tavsiflanmagan

qolgan belgilar umumiy maqsadlar uchun mo'ljallangan belgilardir. Ularning soni va belgilanishi to'liq yozuv muallifiga va u ishlayotgan sohaga bog'liq.

3.2. Ketma-ket tarjima pedagogikasi va tarjimonning daftari

Qanday qilib va qaysi bosqichda ketma-ket tarjima qilinadigan o'quv yozuvini yozib olish kerakligi masalasiga kelsak, turli xil qarashlar mavjud. Chunki ketma-ket tarjima qilish ko'plab ko'nikmalarni talab qiladi, masalan. nutqni tahlil qilish, notalarni yozib olish qobiliyatlari (shu sababli rivojlangan notalarni yozish tizimi), ommaviy nutq qobiliyatlari, birinchi navbatda nimani va qanday o'qitish kerakligi borasida bir fikrga kelinmagan.

Gilliyarning fikricha, ketma-ket tarjima mashg'ulotlaridagi birinchi qadam nutqni tahlil qilishdir degan fikrni targ'ib etgan. Chunki ma'ruzalar shunchaki "o'zaro bog'liq bo'lmagan g'oyalarning qarama-qarshi tomoni" emas va mantiqiy bog'liq fikrlardan iboratdir. Shuning uchun u talabalar ushbu tuzilmalarni tanib olishni o'rganganlarida, ularga tuzilgan shaklda eslatma yozishni osonlashtiradi deb ta'kidlaydi. O'z kitobida u ingliz tilida bir qator mashqlarni (u tarjimonning ona tilini, shuningdek yozma matnlardan foydalanishni taklif qiladi) nutqning qismlarini aniqlash va tahlil qilishni, tuzilish xaritalarini tuzishni, ya'ni "funktsiyani umumlashtirish va asl matn bilan bir qatorda nutq tarkibiy qismlarining tuzilishi" [17, 23 b.]. kichik-xulosalar (asosiy g'oyalar xulosasi), nutqlarning aqliy xaritalarini tuzish. Keyingi qadam sifatida u o'zining g'oyasini tushuntiradi va undan keyin o'quvchilar matndagi g'oyalarni tan olishlari kerak bo'lgan mashqlarni bajaradilar. [17, 45 b.]. Bu yerga qadar notalardan ishlab chiqarish bosqichi yo'q, talabalar matnlarni o'z ona tillarida yozishmoqda. Uning kitobining navbatdagi bo'limi "Eslatmalarning boshlanishi" bo'lsa-da, talabalar fikrlarni SVO guruhlariga bo'lishmoqda va ularni sahifada diagonal ravishda yozishmoqda, garchi u hozirgi bosqichda chet tilidan foydalanishni tavsiya qilsa ham, mashqlar yozma ravishda bajarilmoqda. [17, 47 b.]. Keyingi qadam sifatida u reproduksiyalarni taklif qiladi ona tilidagi yozma matnlardan ona tiliga yozilgan

notalardan. Keyin u chet tilini joriy qiladi (yozma matnlar hali ham qaydlarni yozishda ishlatiladi). Talabalar faqat yozma matnni manba sifatida ishlatib, mashq qilgandan so'ng, u nutqiy nutqdan boshlab, lekin 1 va 2-bobga qaytishni taklif qiladi, shu bilan nutqlarni tahlil qilib, umumlashtiradi va SVO guruhlarini (g'oyalarni) diagonal ravishda, birinchi navbatda onada yozadi. tilda, keyin chet tilida. 13 xafta mashqdan so'ng, uning fikriga ko'ra, haqiqiy yozib olish mashqlari kiritilishi kerak. Birinchi tajriba avval ona tilida, so'ngra chet tilidan olingan notalardan nutqni ishlab chiqarish bo'lgan.

Henderson esa o'qituvchi birinchi navbatda jarayonning mohiyatini o'rganishi kerakligini taklif qiladi: qisqa muddatli xotiraning o'rni, yuqorida muhokama qilingan tamoyillar; bloknotning o'zi va tezlikdagi notifikatsiyaning jismoniy cheklolari. [19,113 b.]. Haddan tashqari batafsil eslatma berishga odatlangan boshlang'ich tendentsiyani susaytirish uchun, mulohazalarni boshidan boshlab "normal" tezlikda etkazish kerak, ammo bu biroz egiluvchan atama bo'lsa ham; Yaxshi ibora, ehtimol "tabiiy etkazib berish", diktatsiya tezligida gapirish vasvasasidan qochish).

Shunday qilib, so'zlardan ko'ra fikrlarga e'tibor qaratadigan birinchi tamoyil talabaga nisbatan kuchga kiradi. U qayd etish shunchaki "ketma-ket tarjimon o'rganishi kerak bo'lgan vositadir" va shu maqsadda ketma-ket tarjimonning barcha bosqichlarini, shu jumladan notalardan nutqni qayta tiklashni boshdan kechirish kerakligini ta'kidlaydi. Uning so'zlariga ko'ra, ushbu mavzudagi adabiyotlar, amaldagi o'qitish strategiyalari bo'yicha, asosan "oldindan talqin qilish" mashqlari va haqiqiy narsaga olib boruvchi o'yinlar, ya'ni to'liq va to'liq nutqning samarali talqini "misollari bilan cheklangan".[19,134 b.]. Ammo u ushbu mashqlarning foydalari, ayniqsa monolingual va interlingual aniqlik shakllariga urg'u beradi. U notalarni mashq qilishning ikkita usulini taklif qiladi. Birinchi usul kichikdan kattaroq semantik guruhlariga, ya'ni so'zlar, iboralar, jummlalar va paragraflarga murojaat qilishni taklif qiladi. [19,136 b.]. Garchi bu juda yaxshi dastlabki ish bo'lsa ham, talabaga uzoqroq nutqda g'oyalarni tan olishga o'rgatmaydi. Ikkinchi usul o'qituvchi printsiplarni tushuntirganidan va bir nechta misollarni

ko'rsatgandan keyin keladi. U bir nechta fikrlarni o'z ichiga olgan uzunroq izohlarni o'z ichiga oladi, ammo ular "to'liq talabani tushunchasi ostida" bo'lishi kerak. Repetitorlar maslahat va tanqid darajasida ehtiyot bo'lishlari kerak. Talabalarni izohlarda nota va xotiradan ko'proq tafsilotlarni qo'shishga undash kerak, uslub va sodiqlikka e'tibor berishni maslahat berishadi. U turli darajadagi registrlar, leksikon, urg'u, ma'ruzachining sifati, tezligi va hokazolarni kiritish orqali mashqlarning qiyinligini kuchaytirishni taklif qiladi, ammo boshida aniqlik, aniqlik va tushunish bilan bog'liq bo'lgan qiyinchilik darajasining muhimligini ta'kidlaydi. , talabalar "boshidanoq talqinning yuqori standartlariga" erishishlari uchun.

Vertikalizm va siljish printsiplari, ya'ni sahifani tuzishda, belgilar va qisqartmalar kabi bir xil ahamiyatga ega bo'lishi kerak. Gil ta'kidlaganidek, sa'y-harakatlar modeli va ishlov berish qobiliyati jarayoni avvaliga talabalarga tushuntirilishi kerak va "ular ularga boshdan kechirayotgan ko'p qiyinchiliklarni tushunishda va strategiya va taktikalarni izohlashda yordam berishda samarali ko'rinadi"[16, 186 b.]. o'qituvchilar tomonidan qo'llab-quvvatlangan, shu jumladan konferentsiyaga tayyorgarlik, yozuvlarni ketma-ket yozib olish va til ko'nikmalarini takomillashtirish. " U xuddi shu tilda nutqni takrorlash mashqlarini (boshida izohlamaydi), shuningdek xabardorlikni oshirish uchun quyidagi qisqa tajribani o'tkazishni maslahat beradi. Talabalarni 2 guruhga bo'lish kerak. Birinchi guruh qaydlarni, ikkinchi guruh esa raqamlar, ismlar va texnik atamalar (agar kerak bo'lsa) haqida gap ketganda eslatma olishlari kerak. Keyin talabalar bir nechta ismlardan iborat qisqa prezentatsiyani talqin qilishlari kerak va u biron bir ismga kelganda, o'quvchilar uni to'g'ri tinglaganliklarini ko'rsatishlari kerak. Ikkala guruh o'rtasida to'g'ri eshitilgan ismlarning nisbatlarini taqqoslashdan so'ng, yozuv olmagan o'quvchilar ularni yozib olgan talabalar guruhiga qaraganda yaxshiroq eshitishdi. Gile fikriga ko'ra, bu Harakatlar modellari taqdimotiga ajoyib kirishdir. [16, 198 b.]. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, ular didaktikdir va o'quvchi ularni osonlikcha tushunishi uchun ishlab chiqilgan. Pychhacker esa quyidagicha fikr bergan [22, 183 b.]. shuni ko'rsatadiki, ketma-ket tarjima qilish pedagogikasi

bo'yicha eng ko'p nashr yozuvlarni yozib olish bilan bog'liq. Uning so'zlariga ko'ra, "o'qituvchilarga o'zlarining yondoshuvlarini tavsiflovchi odatda" faol tinglash ", xabarlarni tahlil qilish va esga solishni kuchaytirish uchun dastlabki mashqlar, shu jumladan" qotib qolish ", siqish "usullarini ta'kidlashadi va vizual tasvirlarni uyg'otish qobiliyati ".

Ko'pgina professor va olimlarning fikrlarini inobtga olingan holda men quyidagicha fikrlarimni boyon qilmoqchiman, o'quvchilar juda ko'p narsalarni e'tiborga olmayotgan muammolarni sinfdagi videotasvirlar yordamida hal qilish mumkin. Mashg'ulotlar boshida talabalar, agar ular ozgina narsalarga e'tibor berishgan bo'lsa, ularni o'zlarining yozuvlaridan tarjima qilish osonroq bo'lishiga ishonish qiyin, chunki muallif ularga o'qitilgan tarjimonlarning qanday qilib notalarni olishlarini ko'rsatish ularga yordam beradi. [35, 183 b.]. Yozuvlarni yozib olish uslublari individual bo'lsa ham, u ba'zi printsiplar, masalan Ko'pgina tarjimonlar shu kabi intervallarni, bo'sh joylarni, takrorlashni ko'rsatish, ro'yxat va misollarni tuzish usullaridan foydalanishadi va shu sababli videotasvirlar ushbu usullarni talabalarga taqdim etishning yaxshi usuli hisoblanadi. Tayyorlangan tarjimonlar qora doskada qisqa nutqni yozib olishadi; jarayon videoga olinadi va keyinchalik talabalarga ko'rsatiladi. Shu tarzda, o'quvchilar nutqni tinglash paytida eslatmalar qanday yozilganligini ko'rish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ular tarjimonlar juda ko'p eslatma olmasliklarini, shuningdek, avval matnni tinglashlarini va tahlil qilishlarini, so'ngra yozib olishlarini ko'rishlari mumkin. Texnologiyaning rivojlanishi biz bilganimizdek notalarni yozib olishga ba'zi o'zgarishlar kiritishi mumkin. [35, 187 b.]. Kelgusida tarjimon yon daftarchasi va qalam tarjimon ishlatadigan yagona narsa bo'lmasligi mumkin. Bir vaqtning o'zida ketma-ket tarjima qilish deb ataladigan yangi usul kiritilishi mumkin. U asl nutqning raqamli ovoz yozuvchisi tomonidan yozib olinishi va so'ngra eshitish vositasi orqali tarjimonga qaytarilishi kabi ishlaydi, so'ngra tarjima bir vaqtning o'zida amalga oshiriladi. Shunga ko'ra, "raqamli ravishda ketma-ket tarjimani o'zlashtirilgan" ketma-ket tarjimada birinchi muvaffaqiyatli foydalangan Evropa Ittifoqi xodimlarining tarjimoni Mishel Ferrari. U bu usulni haqiqiy sharoitda

1999 yilda, 2001 yilda va yana 2003 yilda DG talqinida bir qator sinovlarda sinab ko'rdi. "Ushbu testlarning maqsadi nafaqat an'anaviy va bir vaqtning o'zida ketma-ket tarjimani solishtirish, balki turli xil asboblarni, masalan, qo'lda ishlaydigan kompyuterni, raqamli audio-dasturiy ta'minotli noutbukni va raqamli ovoz yozishni o'rganish edi". Birinchi sinovlar natijalari shuni ko'rsatdiki, bir vaqtning o'zida ketma-ketlik "yanada to'liq va aniq" edi, lekin ba'zi til birikmalariga nisbatan "juda sun'iy" bo'lib chiqdi. Ikkinchi seriya bir vaqtning o'zida ketma-ketlik "hayotiy imkoniyat" ekanligini ko'rsatdi, ammo elektron qurilmalardan foydalanishni amalda qo'llash kerak. Amerika Qo'shma Shtatlarida yana yangi texnikani sinab ko'rgan yana ikkita tarjimon bor, ular Jon Lombardi [12,113 b.] va Erik Camayd-Frexas [12,134 b.]. Lombardiya uni norasmiy tarzda sinab ko'rdi; Camayd-Freixas 2005 yilda Florida xalqaro universitetida tajriba o'tkazdi va hatto "uning til konsalting firmasi tomonidan yoreliqlar sotilgan". Sinovning maqsadi klassik ketma-ketlikni, notalarni va bir vaqtning o'zida ketma-ketligini taqqoslash va talqinda yetishmayotgan so'zlar bo'yicha hisoblangan to'g'ri talqinni aniqlash edi. Yuqori aniqlik darajasi bir vaqtning o'zida ketma-ketlik rejimida, ayniqsa uzoqroq bayonotlar qatnashganda o'lchandi. Yangi usuldan foydalangan holda talqin intonatsiya va tiriklik masalalarida asl nusxaga nisbatan sodiqligi isbotlandi va tarjimon notiqni diqqat bilan tinglash imkoniyatiga ega, chunki u yozuvlarni e'tiborga olmayapti, natijada nutqni yaxshiroq tushunishga olib keladi.

Uchunchi bob bo'yicha xulosa

Aytib o'tilganidek, ushbu hujjatning maqsadi izohli tarjima qilish uchun notalarni yozib olish tizimlarining rivojlanishi haqida qisqacha ma'lumot berish, ushbu tarjima uslubining ajralmas qismi bo'lgan samarali yozuvlarni hisobga olish tizimidir. Umumiy ketma-ket tarjimani va uning tarkibiy qismi bo'lgan yozuvni tanishtirgandan so'ng, notalarni yozishning asosiy tamoyillari taqdim etildi. Umuman olganda, qanday qilib eslatma olish kerakligiga nisbatan turli xil yondashuvlar mavjud. Ushbu hujjatda keltirilgan printsiplar va misollar ushbu

sohadagi tegishli adabiyotlardan olingan va shaxsiy yozuvlar tizimini ishlab chiqishda asos va ilhom bo'lishi kerak.

Yozuvlarni yozib olishning har bir yo'nalishi bo'yicha fikrlar va mulohazalar ushbu sohadagi yirik mutaxassislar tomonidan taklif etilgan. Shuningdek, darslarni o'qitish darajasi, izchil tarjima qilish bosqichi va uni o'qitish uslubi bo'yicha uni qachon kiritish kerakligi to'g'risida eslatma yozuvi bo'yicha darslar haqida qisqacha ma'lumot berilgan. Oxir-oqibat, xorvat tiliga mumkin bo'lgan tuzatishlar taklif qilindi va yozuvlarni kelgusida texnologiyani takomillashtirish nuqtai nazaridan muhokama qilindi, ushbu yozuvlar tez orada raqamli ovoz yozuvlari bilan almashtirilishi mumkin.

Shunday qilib, tarjimali kursivning rivojlanish tarixini tahlil qilganda, ma'lumotni qayd etishning ushbu usulini yaratuvchilar - Jenevadagi mashhur tarjimonlar maktabining vakillari: J. Erber va J.F.larning hissasini ta'kidlash kerak. [22,113 b.]. Zamonaviy olimlar tomonidan yozilgan yozuvning asosiy elementlari: g'oyalarni ajratish, qisqartirishlardan foydalanish, o'q bilan bog'lab qo'yish, ish tashlashni rad etish, "qadam" ning ostiga, vertikal ravishda joylashishini ta'kidlaydigan o'z asarlari asosida (RK Minyar-Beloruchev, D. Seleskovich, E .N. Sladkovskaya) keyingi ishlanmalar bir qator fanlardan: eksperimental psixologiya, neyropsikologiya, qiyosiy tilshunoslik va boshqa fanlardan foydalangan holda olib borildi. Bu universal tarjima kursivini o'rganishni butunlay yangi bosqichga olib chiqish va tarjimonni izchil tarjima qilishda eng qulayligi uchun tarjima semantografiyasini optimallashtirish imkonini berdi. Tarjima paytida yozib olish jarayoni puxta tayyorgarlikni talab qiladi. Shu bilan birga, bir vaqtning o'zida bir nechta omillarni ta'kidlash kerak, ular orasida yozuvlar olib boriladigan vositalar, shuningdek, qog'ozda taqdim etilgan ma'lumotni qabul qilishning funktsionalligi va qulayligi. Yozib olishga tayyorgarlik tugagach, siz asosiy bosqichga o'tishingiz mumkin - kursning yozuv usullarini o'rganishingiz mumkin. Tarjima yozuvining asosiy usullari semantik tahlil, qisqartirilgan xat yozish va vertikal yozuv tizimi. Semantik tahlil yozuvdagi muhim fikrlarni ta'kidlashga imkon beradi va vaqtni tejaydi, "bo'sh" so'zlarni e'tiborsiz qoldirishga imkon beradi. Qisqartirilgan

harflarni yozishga kelsak, uning afzalligi shundaki, u "qo'shimcha" va takroriy harflarni yo'q qiladi, ularning yo'qligi so'zning ma'nosini tushunishga xalaqit bermaydi. Vertikal ro'yxatga olish tizimi ko'p joy egallamasdan, matndagi sintaktik va mantiqiy aloqalarni saqlaydi.

UMUMIY XULOSA

Ketma-ket tarjima qilish tarjimaning eng qiyin turlaridan biri bo'lib, bu eng yuqori darajadagi mutaxassislarning o'z sohalarida ishlashi, ayniqsa xalqaro miqyosdagi faoliyat haqida gap ketganda tasdiqlanadi. Shu sababli tarjimonlarning vositalari jadal rivojlanmoqda, uning muhim elementi universal tarjima kursurali yozish uslubidir. Bir tomondan, ma'lumotni qayd etish va takrorlash usullari mutlaqo individual xususiyatga ega, boshqa tomondan, ushbu sohada mutaxassislar tayyorlash yillari davomida ular fanning turli sohalarida olimlar tomonidan tizimlashtirilgan va ilmiy asoslangan.

Bu universal tarjima kursivining rivojlanish tarixidan ham ko'rinib turibdi. Uni tahlil qilib, ma'lumotni yozib olishning ushbu usulini yaratuvchilar - Jenevadagi mashhur tarjimonlar maktabining vakillari: J. Erber va J.F.larning hissasini ta'kidlash kerak. Rosana Zamonaviy olimlar tomonidan yozilgan yozuvning asosiy elementlari: g'oyalarni ajratish, qisqartirishlardan foydalanish, o'q bilan bog'lab qo'yish, ish tashlashni rad etish, "qadam" ning ostiga, vertikal ravishda joylashishini ta'kidlaydigan o'z asarlari asosida (R.K. Minyar-Beloruhev, D. Seleskovich, E .N. Sladkovskaya) keyingi ishlanmalar bir qator fanlardan: eksperimental psixologiya, neyropsikologiya, qiyosiy tilshunoslik va boshqa fanlardan foydalangan holda olib borildi. Bu universal tarjima kursivini o'rganishni butunlay yangi bosqichga olib chiqish va tarjimonning izchil tarjimada eng qulayligi uchun tarjima semantografiyasini optimallashtirishga imkon berdi.

Yozib olish jarayoniga tayyorgarlikning o'zi ham muhimdir va kursiv yozishda ishlatiladigan asosiy usullar darhol e'tiborga loyiqdir: semantik tahlil, qisqartirilgan xat yozish va yozuvning vertikal tizimi. Semantik tahlil yozuvdagi muhim fikrlarni ta'kidlashga imkon beradi va vaqtni tejaydi, "bo'sh" so'zlarni e'tiborsiz qoldirishga imkon beradi. Qisqartirilgan harflarni yozishga kelsak, uning afzalligi shundaki, u "qo'shimcha" va takroriy harflarni yo'q qiladi, ularning yo'qligi so'zning ma'nosini tushunishga xalaqit bermaydi. Vertikal ro'yxatga olish tizimi ko'p joy egallamasdan, matndagi sintaktik va mantiqiy aloqalarni saqlaydi.

Kursiv yozuvni tarjima qilishning ishlab chiqilgan uslublari asoslarini tahlil qilib, ramzlar tizimiga alohida e'tibor qaratish lozim, bu shubhasiz hamma uchun universal emas va har bir mutaxassis uni o'z tarjima uslubiga moslashtiradi va o'ziga xos belgilar bilan tanishtiradi, shunga qaramay, bu kursor jarayonini tayyorlash va soddalashtirish uchun ma'lum asosdir. Maxsus semantografiya, masalan, R.K. kabi mutaxassislar tomonidan ishlab chiqilgan. Minyar-Beloruhev va hozirda ushbu texnikani o'rganishning ajralmas qismi hisoblanadi.

Ushbu tizimdagi ramzlar tarjima kirishini iqtisodiy jihatdan tartibga solishga yordam beradigan qiymat belgilariga ko'ra guruhlariga bo'linadi. Belgilar qaysi tildan qat'i nazar, leksik ma'noni etkazishi mumkin. Belgilar tanish belgilar, harflar yoki qisqartirishlardan foydalanadi.

Belgilash yo'li bilan belgilar alifbo, assosiativ va lotinlarga bo'linadi. Ularning asosiy ma'nosiga ko'ra, belgilar predikativ belgilar, vaqt belgilari, modal belgilar va sifat belgilariga bo'linadi. Qolgan belgilar umumiy maqsadga oid predmet belgilarining katta guruhiga kiritilgan.

Tarjimon yozuv tizimini ko'rib chiqib, o'zlashtirgan holda, tarjimon maxsus mashqlar yordamida qog'ozga matnni iqtisodiy tuzatish mahoratini avtomatlashtirishga olib kelishi kerak. R.K. Minyar-Beloruhev qarashlariga ko'ra, taklif etilgan tizimni 2 oylik kunlik mashg'ulotda to'liq o'zlashtirish mumkin.

Bundan tashqari men bu diplom ishini yozish jarayonida ko'pkina olimlarning tajribasida foydalangan holatda ko'plab bilimlarga erishdi va shu bilan birga o'zimning ketma-ket tarjima qilish jarayonida bilimlarimni oshiribgina qolmasdan, ketma-ket tarjima qilish jarayonida tarjimonning yon daftarchasi qanday tutilishi kerakligini, ketma-ket tarjima qilishda tarjimon komfirinsiya va mitinglarda qanday so'zlovchining gaplarini qanday tez va oson tartibda tarjima qilsa bo'lishi haqida ko'plab bilimlarga erishdim. Masalan; G'ofurovni aytishiga qaraganda ketma-ket tarjimon tarjima qilish jarayonida also daftarchasiga qisqartmalarni o'ylab topmasda balki bularni oldinda ya'ni yillar davomida yodlashi kerak bo'ladi. [35,124 b.].

Ikkinchi o'rinda men bu bitiruv malakaviy ishni o'rganish jarayonida ketma-ket tarjimon uchun faqatgina yozish qobiliyatigina emas balki buning uchun kuchli hotira ham kerakligini tushundim. Chunki bunga Gillies quyidagicha ta'rif bergan[17, 213 b.]. Agar tarjimonning har qanday yozish jarayonida tajribasi yetarli bo'lmasin, agar uning hotirasi kuchli bo'lmasa bu unga tarjimadagi yozishlarni eslash borasida muammolarga kelishi mumkin. Uchunchida bu bitiruv malakaviy ishida men har bir tarjimon uchun so'z boyligi juda katta ahamiyatga ega ekanini angladi. Bu borada Gil shunday deydi harbir tilni o'rganishda har bir inson uchun juda ko'p so'z bilishi kerakligi takidlab o'tgan va agar tarjimon so'z boyligiga ega bo'lsa tarjima qilishi osonlashadi. [16, 213 b.]. Va xulosam so'ngida men shuni aytmoqchimanki men bu bitiruv malakaviy ishini yozishim jarayoni kelgusidagi professional kasbga bo'lgan birinchi qadamimni qo'ya oldim deb o'ylayman va shuningdek bu bitiruv ishimdan o'zim uchun yuqori bilimlarimni oshirib oldim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T., «Sharq», 1997 yil. 50 b
2. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. Barkamol avlod O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T., «Sharq», 1997 yil.44 b 71
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining oliy ta'limga oid Qaror. Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi PQ-2909 qarori.50 b
4. Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risidagigi PQ-3151 qarori. 67 b
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining oliy ta'limga oid Qaror . 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha HARAKATLAR STRATEGIYASI. 34 b
7. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag'ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo'shma majlisidagi nutq. Sh. M. Mirziyoyev. - Toshkent: O'zbekiston, 2016. - 56 b.
8. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Mamlakatimizni 2016 yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017 yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma'ruza, 2017 yil 14 yanvar / Sh.M. Mirziyoyev. -Toshkent : O'zbekiston, 2017. -104 b.
9. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruza. 2016 yil 7 dekabr /Sh.M.Mirziyoev. — Toshkent: „O'zbekiston“, 2017. - 48 b.
10. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Mazkur kitobdan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2016 yil 1 noyabrdan 24 noyabrga qadar Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va

Toshkent shahri saylovchilari vakillari bilan o‘tkazilgan saylovoldi uchrashuvlarida so‘zlagan nutqlari o‘rin olgan. Sh.M.Mirziyoev. — Toshkent: : „O‘zbekiston“, 2017. - 488 b.

11. Albl-Mikasa, M. “(Non-) Sense in note-taking for consecutive interpreting”, *Interpreting*. (2008). 231 b.
12. Albl-Mikasa M. and Kohn K. "Note-taking in consecutive interpreting. On the reconstruction of an individualised language." In: Van Vaerenbergh, Leona (ed). *Linguistics and Translation Studies. Translation Studies and Linguistics. Reihe Linguistica Antverpiensia 1/2002*. Hogeschool Antwerpen, Hoger Instituut voor Vertalers & Tolken, (2002). 366 b.
13. Baselli, V. “Which language do interpreters use in Consecutive Interpreting?” (*Advanced Research in Scientific Areas 2012 December, 3.-7. 2012*). 230 b.
14. Błaszczak P., Hanusiak D. “The Choice of Language for Note-taking for Consecutive Interpreting: A Polish Perspective.” *MikaEL Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu. Electronic proceedings of the KäTu symposium on translation and interpreting studies*. (2010) 144 b.
15. Dam, Helle V. 2004. “Interpreter’s notes. On the choice of language. In: Gyde H., Malmkjær K., Gile D. *Claims, Changes and Challenges in Translation Studies. Selected contributions from the EST Congress, Copenhagen 2001*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 2004. 323 b.
16. Gile, D. *Basic Concepts and Model for Interpreter and Translator Training*. Revised edition. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 2009. 239 b.
17. Gillies A. (2005). *Note-taking for Consecutive Interpreting - A Short Course*, St. Jerome Publishing. 234 b.
18. Hamidi A. and Pöchhacker F. (2007). “Simultaneous consecutive interpreting: a new technique put to the test”, 289 b.
19. Henderson, John A. “Note-Taking for Consecutive Interpreting, *Babel*. V22, No3, 1976. 400 b.

20. Ilg G. and Lambert S. Teaching consecutive interpreting, *Interpreting* 1996 404 b.
21. Nolan, J. Interpretation Techniques and Exercises. Multilingual Matters Ltd. 2005. 300 b.
22. Pöchhacker, F. *Introducing Interpreting Studies*. New York: Routledge. 2004. 167 b.
23. Rozan, J.F. Note-taking in Consecutive Interpreting (tr. A. Gillies/B. Hrehorowicz). Kraków: Tertium. 2002.136 b.
24. Schweda-Nicholson.N. Consecutive Interpretation Training: Videotapes in the classroom”, *Meta : journal des traducteurs / Meta: Translators' Journal*, vol. 30, n° 2, 1985. 154 b.
25. Taylor-Bouladon, V. *Conference interpreting: principles and practice*. 2011. 250 b.
26. Umirov I. Ketma-ket tarjimada tez yozuv masalasi (semantografiya) // O‘zbekiston tarjimashunoslari forumi (ilmiy maqolalar to‘plami). – T., 2019. 238 b.
27. Ахманова О. С. *Словарь лингвистических терминов*. – М., 1969. 146 b.
28. Бархударов И.С. *Язык и перевод. «Межд. отнош.»* – М., 1975. 234 b.
29. Бреус Е. В., Дементьев А. А., Сладковская Е. Н. Синхронный перевод: пути овладения профессией // *Тетради переводчика: Научно-теоретический сборник*. — Вып. 22. — М.: «Высшая школа». 1987. 156 b.
30. Бурляй С.А. *Переводческая запись: Учебное пособие (для студентов IV курса переводческого факультета)*. – М.: Р-Валент, 2001.123 b.
31. Виссон Л. *Синхронный перевод*. – М., 1998.
32. Виссон. Л. *Практикум по синхронному переводу с русского на английский*. М.: «Р. Валент». 2000. 344 b.
33. Виссон. Л. *Синхронный перевод с русского на английский*. М.: «Р. Валент». 1999. 196 b.
34. Влахов С. *Непереводимое в переводе*. – М., 1950. 176 b.

35. Гафуров И. Таржимашунослик мутахассислигига кириш. - Т., 2008. 234 б.
36. Гофман Е. А. К истории синхронного перевода. «Тетради переводчика». - М., 1963. 246 б
37. Зимняя.И.А.,Чернов Г. В. К вопросу роли вероятностного прогнозирования в процессе синхронного перевода // Вопросы теории и методики преподавания перевода. – М., 1973. 180 б.
38. Зиндер Л.Ф. О лингвистической вероятности. В сб.: «Вопросы статистики речи», ЛГУ, 1958. 158 б.
39. Комиссаров В.Н. Теоретические основы методики обучения переводу. – М.: Рема, 1997. 167 б.
40. Лингвистический энциклопедический словарь. Гл. Редактор В. Н. Ярцева. – М., 1990. 196 б.
41. Миньяр-Белоручев Р.К. Как стать переводчиком? - М.: «Готика». 1999. 189 б.
42. Миньяр-Белоручев Р.К. Как стать переводчиком? - М.: Готика, 1999. 189 б.
43. Миньяр-Белоручев Р.К. Общая теория перевода и устный перевод. - М.: Воениздат, 1980. 156 б.
44. Миньяр-Белоручев Р.К. Общая теория перевода и устный перевод. - М.: Воениздат, 1980. 156 б.
45. Миньяр-Белоручев Р.К. Последовательный перевод. – М.: Воениздат, 1969.169 б
46. Миньяр-Белоручев, Записи в последовательном переводе. – М.: Проспект-АП, 1969. 156 б.
47. Миньяр-Белоручев Р. Последовательный перевод. – М., «Воениздат», 1969. 169.
48. Никитина И. В. Основы обучения синхронному переводу. – Нижний Новгород., 2015. 145 б.

49. Пейсиков Л. С. Лексикология современного персидского языка. – М., 1975. 123 б.
50. Реформатский А. А. Введение в языкознание. – М., 1976. 145 б.
51. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – М., «Междунар. отнош». 1974. 167 б.
52. Albl-Mikasa, M. (2008). “(Non-) Sense in note-taking for consecutive interpreting”, *Interpreting*. 231 б.

Elektron manba'lar

1. uza. Uz\ uz\ tourism\ 2019
2. [http: \\\[www. translator tips. Com\]\(http://www.translator tips. Com\)](http://www.translator tips. Com)
3. [http: \\\[www. translation zone. Com\ Translator tips.com\]\(http://www. translation zone. Com\ Translator tips.com\)](http://www. translation zone. Com\ Translator tips.com)
4. [http: \\\[www.translate.ru\]\(http://www.translate.ru\)](http://www.translate.ru)
5. <http://www.uz–translation.net>
6. <http://www.ziyonet.uz>
7. <http://id.erudit.org/iderudit/003731ar>